

A Labirintus sorozat könyveiről

A Helikon Könyvkiadó közismerten szép külsejű kiadásainak egyike a Labirintus sorozat, amelyet 1985 óta jelentet meg, *Steinert Ágota* szerkesztésében. Ez idáig 12 könyvet vehetett kezébe az olvasó, és még 1989 végéig a sorozat befejezését jelentő öt további mű megjelentetését tervezik. Ezek a könyvek a magyar történelem „fehér foltjai”, vitás kérdései, vagy éppen különösen izgalmas, rejtélyes eseményei közül dolgoztak fel jó néhányat, igaz nem teljesen azonos színvonalon. Vannak köztük kiemelkedően jó és jól megírt munkák, amelyek új kutatási eredményekkel is tudják gazdagítani a témát, és alaposabb történelmi háttérrel is nyújtanak a szűkebb téma bemutatása mellett. Más szempontból érdekesek azok a munkák, amelyek a történelemkutatás által eddig érdemben még alig érintett anyagokat dolgoztak fel. Ez utóbbira elsősorban Hóvári János Dobó Istvánról, illetve Bessenyei József Török Bálintról írt könyvét említeném példaként.

Ez a sorozat amúgy is időszerű, hiszen köztudottak a szinte tragikus hiányos ismeretek hazánk történelméről, és a könyvkiadóknak is kötelességük megragadni minden olyan lehetőséget, amellyel a magyar múlt eseményeit megismertethetik az olvasókkal. Bizonyos, hogy a népszerű formában megírt könyvek sokat segíthetnek az ismeretek pótlásában, mert esetükben nagyobb az esély arra, hogy több család könyvespolcára el fognak jutni. Ezért nagy a felelőssége minden ilyen jellegű munkát író történésznek, hiszen amit ír, annak nagyon tartalmasnak, alaposnak és emellett könnyen befogadhatónak kell lennie. Az pedig természetesen nem csökkentheti egy jól megírt ismeretterjesztő könyv értékét, hogy nem elsősorban a történelemtudományt gyarapítja újabb eredményekkel, hanem „csupán” a történelem iránt érdeklődő olvasóhoz juttat el színvonalasan megírt ismereteket. Az ilyen könyvek nemcsak a felnőtt olvasókörzés számára lehetnek fontosak, hanem szolgálhatják az iskolai történelemtanítást is. Ott is nagy szükség volna jól megírt tankönyvekre, és jól megírt ismeretterjesztő könyvekre, a száraz, sablonos, üres szövegek helyett pedig tartalmasan, színesen megfogalma-

zott gondolatokra. S talán nem naivitás azt gondolni, hogy az iskolában az irodalmi kötelező olvasmányok mellett, történelmi ismereteket adó, nemzettudatot felbrazító, erősítő kötelező olvasmányokra is szükség volna. Elégé közismert tény viszont az is, hogy sajnos a történelemkutatás feltételei Magyarországon sok kívánnivalót hagynak maguk után. Az ezzel küszködő és a megélhetési gondok miatt magát „százfelé” szakító történész pedig nem biztos, hogy ráér még lelkiismeretesen megírni egy ismeretterjesztő könyvet is. A Labirintus sorozat mindenestre elkészült, és jelenlétével valamennyit bizonyosan tudott segíteni. Tekintsük át röviden a már megjelent könyvek színes palettáját.

A XIV. század történelméről *Fügedi Erik* Könyörülj, bánom, könyörülj című könyvében dolgozta fel a Nagy Lajos halálától (1382) Zsigmond trónra lépéséig (1387) tartó öt év vészes gyorsasággal zajló, látványos, véres eseményeit. Nagy Lajos leányának, a királyné koronázott Máriának és helyette uralkodó anyjának, a bosnyák származású Kotromanić Erzsébetnek a harca bonatkozik ki előttünk a nápolyi Anjou-házból származó Kis Károlyval, aki mint Lajos király legközelebbi férfi rokona, igényt tartott a magyar trónra. Az indulatok elszabadulása Károly megölésével kezdődött, majd Gara nádor lekasabolásával és Erzsébet megfojtásával folytatódott. A hatalma teljében lévő államot lejtőre vivő, rosszat sejtető évek ezek, mert bár Zsigmond hatalomra kerülésével valamelyest megnyugvás lesz végre, a pártharcokban elcsigázott ország határaihoz közel már jelen van a későbbi nagy tragédia okozója, az erős török birodalom hadserege.

Az eddig megjelent kötetek közül a legtöbb (6) a XVI. század magyar történelmében tallózik. Sorsfordító évszázada ez a magyar múltnak. Az ország önállóságának és az egységes államiság megszűnésének oka persze nem egyedül a nagyméretű katonai összecsapás és vereség eredménye volt. Jóval korábbi évtizedekben megindult már a magyar állam belső meggyengülése, és a Mohács utáni 15 év történelmi eseményei miatt sem lehet tiszta az ország vezetőinek lelkiismerete. Az 1541-ben újra betörő törököket ugyanis nem fogadta jóval nagyobb ellenállás, mint 1526-ban, mert a magyar társadalom épen maradt politikai és katonai erőit a trónutódlás és a pártoskodás kötötte le, nem pedig a nyilvánvalóan újra várható török veszedelem elhárítása. Ezekben az időkben jelenik

meg történelmünk színpadán Lodovico Gritti, Fráter György, Török Bálint és kicsit később, már a végvári harcok idején Dobó István. Négy különös, ellentmondásoktól sem mentes személyiség pályáját követhetjük nyomon a kötetekben, akik cselekedeteikkel nem kis hatást gyakoroltak a hazai eseményekre. Hogy mennyire volt jó, vagy rossz ez a hatás, és kik voltak ők, e kérdésekre keresik a választ a szerzők, és számolnak azzal is, hogy némely esetben a köztudatban szinte egyértelműen mítikus hősként élő történelmi személyek például: Dobó István, vagy Török Bálint emberi gyarlóságaira, vagy éppen politikai ballépéseire is fel kell hívják a figyelmet.

Szakály Ferenc könyve Gritti magyarországi tevékenységét dolgozza fel 1529-től 1534-ig, a diplomata meggyilkolásáig. Gritti, a velencei dózse török földön született fia, korának nagy kalandora volt. Kölcsöneivel a török szultánt is kisegítette, majd bizalmába férközve a török udvar fontos embere lett. A szultán megbízottjaként érkezik magyar földre, és itt gyorsan felívelő karriert fut be. 1529 szeptemberében Szapolyai János király kinevezi kincstartójának, egy évvel később pedig a budai országgyűlésen az ország kormányzójává választja és bérbe adja neki az erdélyi sóbányákat is. Gritti viszont magyarországi működésével egyre szűkebbre szabja Szapolyai János amúgy sem túl nagy mozgásterét. S mivel a velencei valójában sohasem akart szakítani a török portával, rajta keresztül szinte már a szultán rendelkezett a magyar haderőkkel és az országgyűléssel. Ennek vetett véget 1534. szeptember 29-én az a néhány magyar nagyrú, akik Medgyesen kimondták és végrehajtották az ítéletet a városba bevonuló Gritti felett.

A törökre támaszkodó politika tehát nem szolgálhatta az ország érdekeit! Ezen felismerés jegyében Fráter György már 1541-ben tárgyalásokat kezdett a Habsburgokkal. György barát, akinek komoly felelőssége volt Buda török kézre kerülésében, tíz évvel utána már egyértelműen vezető szerepet játszott a keleti országrész életében. *Barta Gábor* Vajon kié az ország című könyvében bemutatja ezt az embert, akit a század talán legnagyobb formátumú politikusának tart mindenki, de akinek a működését ma is többféleképpen ítélik meg. 1552-ben a György barát meggyilkolását követő évben az ország egy másik részén hajta végre élete legjelentősebb tettét Dobó István, az egy vár kapitánya. Talán sok felnőttnél felvetődött már a kérdés, hogy gyermekkorú kedves olvasmányának az Egri csillagoknak egyik hőseivel mi is történt a győztes ostrom után, és mit tett még Dobó azon kívül, hogy Egernél oly példásan helytállt a török túlerővel szemben. *Hóvári János*, a Hűtlen Dobó című könyv szerzője egy igen kevéssé feldolgozott életműhöz nyúl, s már a kezdő sorokban előrebocsátja, hogy bizony nehéz a dolga annak a történésznek, aki a romantikus nemzeti Pantheon valamelyik alakját egyszerűen csak „hús-vér” emberként próbálja ábrázolni. A törökverő Dobóról megtudjuk, hogy kezdetben Ferdinánd király híve volt, akitől bárói címet és birtokot kapott elismerésképpen. Idős éveit viszont már Habsburg Miksa fogságában, a

pozsonyi várbörtönben tölti. Ami e két esemény között történt Dobóval, azt csak igen kevesen ismerik. Pedig a Dobó–Balassa féle összeesküvés, amelyről sokat megtudunk a könyvből, igen lényeges esemény a magyar nemesség és a Habsburg udvar közötti viszony alakulásának a vizsgálatakor. 1569-ben Dobót sógorával, Balassa Jánossal, Balassi Bálint édesapjával együtt I. Miksa hűtlenség vádjával elfogatja, és egy tisztességtelen eszközöktől sem visszariadó per után börtönbe zárta, ahonnan Balassa megszökik, Dobó pedig ottmaradván, hosszán raboskodik. A szerző választ keres arra a kérdésre, hogy az egykori törökverő vitéz, a Habsburg-ház lojális embere, hogyan és miért fordult szembe az uralkodóval, mi állhatott az összeesküvés hátterében, és mi lett a szervezkedés következménye Dobó életében.

Gárdonyi regényének volt egy másik népszeű, rokonszenves hőse is, Török Bálint személyében. *Bessenyei József* a Héttorony foglya című munkájában elsőként írt életrajzot a Tinódi Sebestyén által is megénekelte hősről. A Buda veszéséről és Török Bálint fogságáról írt historiás ének, és a Gárdonyi műbeli portré többnyire kimeríti a köztudatban meglévő képet Török Bálintról, s ez igen mitizáló kép róla. Török Bálintról hagyományosan annyit tudunk, hogy Szapolyai híve, Buda ostromakor hősiesszen helytálló, vitéz hadvezér, a csecsemő János Zsigmond gyámja, akit a szultán álnok módon fogságba vetett, majd a Héttoronyba záratott, s ott láncra verve élte le hátralévő éveit. Valóban csak ilyen volt Török Bálint? A történész kutatásai sokkal árnyaltabbá teszik ezt a legendásan szép képet Bálint úrról. Az 1541-ig tartó 15–20 év kritikus időszakának egyik főszereplője ő, az ország sorsáért felelős magyar arisztokratákkal egyetemben. Mielőtt életrajzírója megjegyzi „A főszereplők között is ő testesíti meg a tipikusait, ő sűríti magába talán legteljesebben mindazt, ami a kor előkelőire jellemző”. Buda ostromakor, 1541-ben a török által elfogott és Sztambulba hurcolt Bálint úrról mind a török, mind a bécsi udvarban az volt a vélemény, hogy ingadozó hűségű, többször pártot cserélt, így hát nem lehetett igazán megbízni benne. Elfogatásában persze más okok is szerepet játszottak, így: a Duna menti felvonulási út védelmére, olyan várakra is szüksége volt a szultánnak, amelyek Török Bálint kezében voltak. A talpig vasban, láncra verve szenvedő Török Bálint-kép sem felel meg pontosan a valóságnak, mivel vele és Maylád Istvannal nem úgy bántak a törökök, mint a közemberekkel, így nem börtönben, hanem magánlakházakban töltötték fogolyéveiket. Az viszont valóban igaz, hogy kiszabadítására történtek kísérletek, mégpedig a feleség, Pemfflinger Katalin részéről. A törökök Bálint ur elengedéseért cserébe a várait kívánták. Török Bálint le is mondott azokról, már csak Ferdinánd beleegyezésére lett volna szükség. Am a Habsburg uralkodónak nem érte meg az állhatatlan hűségűnek bélyegzett Török Bálint szabadságért odaadni azokat a várakat, amelyekben már királyi katonaság állomásozott. Így hát idegen földön érte őt a halál 1550 nyarán. Nyugvóhelyét ma sem ismerjük. Bessenyei érdekes könyvében magarázatot találunk arra is, hogy a záró sorokban miért

írhatta le ezt a mondatot: „Bebizonyosodott, hogy Török Bálint politikája katasztrofális következményekkel járt”.

Tovább tekintve a XVI. század történelméből témát merítő könyvek sorát, két egészen különböző nőakról is portrét kapunk *Benda Kálmán* és *Péter Katalin* munkáiból. Az Erdély végzetes asszonya című könyv hőse az a Habsburg Mária Krisztierna, aki házassága révén, akaratán kívül, de végzetes hatással volt férjére, Báthory Zsigmondra és így Erdély sorsára is. Báthory fejedelem útja sikeresen indult, az 1595-ös havasföldi hadjárat európai hírvé tette. Ilyen győzelmet Hunyadi Mátyás óta nem arattak a törökön. Majd a fejedelem bekapcsolódott abba az európai szövetségbe, amely a török Magyarországról való kiűzését tervezte. Az 1595-ben nagy reményekkel megkötött házassága Mária Krisztierna Habsburg főhercegnővel ténylegesen sohasem vált igazi házassággá. A fejedelmi udvarban emiatt igen feszült volt a hangulat, az állandó udvari sottóságok miatt Zsigmond szinte alig tartózkodott Gyulafehérváron, inkább minél messzebbre menekült az udvarból, politikája is egyre kapkodóbb, következetlenebb lett. Benda Kálmán munkájában azt követi nyomon „hogyan vált a fejedelmi házaspár emberi tragédiája egy ország végzetévé”. A rokonszenves Habsburg hercegnő mellett egy sokkal kevésbé barátságos asszonyt mutat be Péter Katalin A csejtei várúrnő című könyvében. Báthory Erzsébet borzalmas tetteiről, szadista, beteges hajlamú gyilkosságairól ithon és külföldön is készítettek már filmet, írtak színdarabot és regényt is. A szerző úgy tárja fel Nadasdy Ferencné Báthory Erzsébet emberi tragédiáját, hogy közben képet ad a hatalom természetéről is. A sok mindenről tudó környezet közönye, a hatalmasok támogatása Báthory Erzsébet tetteinek eltussolásában kiemeli a hatalom saját érdekeit néző, ezért sok minden felett szemet hunyó jellegét.

A XVII. század történelméből két témát dolgoz fel a sorozat, s mindkettő erősen kötődik a század talán legnagyobb hatású magyarjához, Zrínyi Miklóshoz. Zrínyi és a vadkan című könyvében a gyilkosság vagy baleset kérdését vizsgálja végig két fiatal történész, *Bene Sándor* és *Borján Gellért*.

R. *Várkonyi Agnes* A rejtőzködő Murányi Vénus című munkájának is Zrínyi az egyik szereplője, a főszereplő itt azonban nem ő, hanem Wesselényi Ferenc, akinek nevét Széchy Máriaéval együtt hallva egy romantikus szerelmi történet jut eszünkbe, és persze Gyöngyösi István híressé vált költeménye a Márssal társalkodó Murányi Vénus. A könyv szerzője olyasmit bizonyít be az olvasó számára, ami már nem nagyon él a köztudatban e verssel kapcsolatban. A Murányi Vénus ugyanis többféleképpen értelmezhető. A hagyományos magyarázat mellett – amely Gyöngyösi ajánlásában így szól „az Vénuson szerelmet, a Márson vitézséget értek írásomban” – van egy másik értelmezés is. A vers eredeti értelme, amit 1664-ben még hordozott, a vasvári béke után fokozatosan elhalványult, s egy évtizeden át tartó metamorfózis eredményeként lett a Murányi Vénusból Széchy Mária. Az 1700-as évek elején még néhá-

nyan tudták, hogy a vers valójában kikerül és miről szól. Vagyis, hogy Mars Zrínyi Miklóst – akit egyébként korábban csak a „magyar Marsként” emlegettek –, Vénus pedig Wesselényi alakját jelképezi. S a történet pedig többet takar egy szerelmi história megéneklésénél. Vagyis „a Murányi Vénus megörökítette a török kiűzésére készülő Magyarország gyötrelmes, félelmes, kockázatos próbáját. Megőrizte az európaiságba oltott magyar politikai kultúrát, e súlyos idők vállalkozó szellemét. Korának nyitott világlátását, európai műveltségét szerelemben bugyolálva vitte tovább, Zrínyi és Wesselényi programját rejtőzködve mentette át, a történelem ezerarcú, eleven szépségében őrizte meg időtlenül a mindenkori jövőnek!”

Végezetül pedig szólunk még arról a három könyvről, amely a XIX. század évtizedén vezet végig bennünket, megismertetve az újkori magyar történelem egy-egy érdekes alakjával. A reformkorban tündöklő Wesselényi Miklós, a döntő fontosságú, 1861 májusában kezdődő képviselőházi vita napján öngyilkosságot elkövető Teleki László, és a dualizmus korát a Monarchiában végigélő Erzsébet királyné életútját követhetjük végig a könyvekben.

A nemrégiben elhunyt kiváló történészünk, *Trócsányi Zsolt* munkájában olvashatjuk a magyar reformkor színes, erőteljes egyéniségének, a régi multú erdélyi arisztokrata család sarjának, báró Wesselényi Miklós hűtlenségi perének történetét. Széchenyi, Kölcsey, Lovassy, Deák és Kossuth mellett ő volt a magyar reformkor 1825-tel elkezdődő szép korszakának meghatározó alakja. Személye a köztudatban elsősorban az 1838-as nagy árvíz hőseként van jelen. Kevesebben tudják már, hogy ő volt Kölcsey mellett az 1832–1836-os országgyűlésen a jobbágyfelszabadítás fő szószólója, Széchenyi bensőséges barátja s társa az Akadémia megalapításában, a lóversenyek szervezésében, a Kaszinó létrehozásában. Buzgó híve lett Döbrentei Gábor és Kazinczy irodalmi vállalkozásainak s mindemellert Erdélyben lévő zsidói uradalmának is kiváló gazdája volt. Cselekvő, progresszív, a jót nemcsak felismerő, de érte tenni is tudó egyénisége 1830-tól 1835-ig az ellenzék vezérévé emeli. Olyannyira kihívta a bécsi udvar haragját, hogy a négy évig elhúzódó (1835–1839) perének ítélete már szinte az első percekben készen volt; Wesselényit száműzni kell a magyar politikai életből. Ehhez kellett megrendezni a látványos pert, amelynek a legfőbb vádpontja az 1834. decemberi gyűlésen tanúsított „felségéért” magartartása volt. A szerző izgalmasan mutatja be a kikényszerített és a tisztességet nélkülöző pert, elénk tárva eközben a magyar reformkor színes világát, az udvarhű alattvalóktól a radikális magyar reformellenzékig. Megtudjuk azt is, hogy Wesselényi monumentális védelmének megírásában az ellenzék színe-java részt vett. 1839. február 8-án mégis elítélik az akkor már egészségeben meggyengült, fél szemének látását elveszített Wesselényit, s Kossuth mellé zárják be a budai kaszárnya épületébe. Deák erőteljes fellépésére másfél hónap múlva gyógykezelésre kiengedik, s az 1839/40-es országgyűlés végén az egyre hátrálni kény-

szerű kormányzat már kegyelmet ígér Kossuthnak, Lovassynak és Wesselényinek is. Abszolutizmus, vagy liberalizmus? – teszi fel a kérdést Trócsányi oly sokszor a könyvében, lendületesen végigkötve, hogy hogyan is álltak szemben egymással az abszolutizmus és a kialakulóban lévő liberalizmus erői Magyarországon és Erdélyben az 1830-as években. A szerző egy nagy ugrással eljut 1848. áprilisig, amikor Wesselényi ismét megjelenik a politikai életben mint Középszolnok megye követe az alsótáblán, s az őt üdvözlő egyik ellenzéki követ sírásba fulladó szavait kiegészítő Madarász László gondolatával zárja könyvét Trócsányi Zsolt: „Wesselényi kivívta győzelmet akkoron, midőn az abszolutizmus megtört.”

Az 1848/49-es szabadságharc elbukott ugyan, de örökre beoltotta erőt adó emlékével a magyar népet. Több mint tíz év múlva újra lehetőség lett volna az önkénybe belebukó Habsburg udvarra erőteljes nyomást gyakorolni 1848 szellemében. Mint tudjuk, nem sikerült, sőt az az ember, aki ezt politikai súlyánál fogva megtehetné volna, inkább a halált választotta. Teleki Lászlóról van szó, akinek öngyilkossága, pontosabban öngyilkosságba hajszolása ma már elfogadott tény. *Szabad György* könyvében összefoglalja mindazokat az eseményeket, amelyek ide juttatták az itthon élő ellenzék egyik legtisztességesebb és valóban elvű képviselőjét. Telekit jószerivel a saját pártja élén álló és az ő segítségével oda jutott vezető csoport kergette végzetes tettebe. Teleki már nem mondhatta el azt az indítványt, amely a Kossuth vezette emigrációval teljesen összhangban álló koncepciót képviselt. A tépett idegzetű politikusnak „aki hajlani nem, csak törni tudott” az utolsó lökést adhatta meg az őt május 8-án előestéjén jó három órán át szóval tartó Tisza Kálmán látogatása. Ezután Teleki nemsokára fegyverhez nyúlt, és másnap már igazi vezér nélkül, megalkuvásra hajlandó vezetőkkel indult a Határozati Párt a döntő fontosságú képviselői vitában. 1861 után pedig már egyenes út vezetett az 1867-es kiegyezéshez, amely a dualizmus korát nyitotta meg Magyarországon.

A Ferenc Józseffel kötött házassága révén 1854 óta a Monarchiában élő Erzsébet királyné nagyon fiatalon, 16 évesen idegenbe került, s egyre inkább családott, elszigetelődött emberré vált az udvarban. Különcnek számított a Heine-rajongó, és verseket író királyné, akinek magányos, rokonszenves alakja széles tömegek szeretetét nyerte el a korabeli Magyarországon. Meggyilkolása Genfben történt, ahol a királyné csak egy udvarhölgye kíséretében tartózkodott. A város egyébként a XIX. század végén a nemzetközi anarchizmus fellegrája volt, s a szerző, *Niederhauser Emil* Merénytel Erzsébet királyné ellen című könyvének második felében betekintést nyújt az anarchizmus történetébe is.

Ez volt tehát a már megjelent könyvek sora. Előreláthatólag még öt tanulmány jelenik meg a sorozatban a XV., a XIX. és a XX. század történelméből merítve témájukat. Leghamarabb *Pölskei Ferenc* Tisza Istvánról írt munkája lesz kapható, majd pedig megjelenésre várnak a Hunyadi Má-

tyásról, az 1848/49-es szabadságharcban különös szerepet játszó István főhercegről és Teleki Pál halálának körülményeiről írt munkák. Végezetül pedig Ormos Mária A budaörsi csata című – IV. Károly restaurációs kísérletét felidéző – könyve várható a Labirintus sorozat záró köteteként.

Dancs Mária

Erdély újrafelfedezése

*Erdélyi témák
az 1988. év magyar
könyvkiadásában*

A legutóbbi időben rendkívül megszaporodtak az erdélyi témájú könyvek, szépirodalmi, történelmi, művelődéstörténeti kiadványok, fotóalbumok jelentek meg. A magyar könyvkiadás bőséges erdélyi könyvtermését talán örvedetesnek kellene tekintenünk, ha nem tudnánk, sok műnek szomorú az aktualitása. Az erdélyi magyarság hosszú évek óta tartó fokozatos helyzetromlása, a magyar közvélemény egyre növekvő aggodalma, a nagyszámú menekült hazánkba érkezése nyomán megváltozott a hivatalos politikai álláspont is: *a szomszédos országokban élő magyarok sorsa nem lehet az adott ország belügye*. Kötelességünk, hogy felemeljük szavunkat azokért, akik magyarságuk miatt hátrányos megkülönböztetésben részesülnek, akiknek csak az a „bűnük”, hogy meg akarják őrizni anyanyelvüket, ragaszkodnak szokásaikhoz, ősi kultúrájukhoz, s nem akarnak asszimilálódni. A könyvek közt vannak olyanok, amelyek már több éve íródtak, de csak most jelenhettek meg, s vannak olyanok, amelyeket a téma időszerűsége, a benne rejlő siker keresése dobott piacra.

Örvedetes, hogy Erdélyről már hangosan is lehet szólni, s így pótolni lehet azt a híhetetlen nagy mulasztást, ami miatt a mai átlagember nagyon keveset tud Erdélyről, az ott élő népekről, történelmükről, kultúrájukról, a magyarság helyzetéről, megmaradásáért vívott küzdeleméről. Hiszen vannak, akik azt sem tudják (tudták még néhány éve) kik azok a székelyek, milyen nyelven beszélnek, mikor és hogyan kerültek magyarok határainkon túlra, vagy hány magyar él a szomszédos országokban és a nagyvilágban.

A kiadványok témája, színvonala, értéke is különböző, némelyik elég sok kívánnivalót hagy maga után. Közös értékük viszont, hogy újra felfedeztetik velünk Erdélyt, feltárják a múlt és jelen problémáit, gondjait. A valóban gazdag könyvtermésből csak azokat ismertettem, melyek a XX. századi eseményekkel, a jelenlegi állapotokkal foglalkoznak.

1. Erdély... mennyi mindent idéz ez a szó. Az erdőelve (erdőn túli) szóból alakult ki az elnevezés, latin neve is ezt tükrözi: Transsylvania, a Bihar erdején túli ország. Egy évezreden át a magyar királyság része, délkeleti védőbástyája volt. Európa természeti szépségeiben egyik leg gazdagabb része. Félkörívben a Kárpátok hegyláncai, égből nyúló havasai koszorúzzák, zúgó fenyvesekkel, csobogó hegyi patakokkal.

A honfoglalás óta magyarlakta terület, a későbbiekben három nép, a magyar, a német és a román élt egymás mellett évszázadokon keresztül. Mindhárom megőrizte a maga kultúráját, nyelvét, vallását szabadon gyakorolhatta. Erdélyben mondták ki a világon először a vallás, a gondolat szabadságát 1568-ban. A török hódítás korában a magyar államiság és kultúra Erdélybe szorult vissza. A másfél évszázados különállás, a magyar függetlenség fennmaradásáért folytatott küzdelem sajátos erdélyi öntudatot alakított ki az ott élőkben.

Erdély a különböző kultúrák találkozási területe. Az ott élő népek gazdag építészeti örökséget hagytak ránk, a román fatemplomok, szász templomerdők, magyar kastélyok, udvarházak mind a közös történelmet idézik. A „beszélő kövek” mellett a népművészet is hatalmas kincs, a gyönyörű viseletek, a népi díszítőművészet, népszokások, balladák, dalok, táncok, melyek tovább megmaradtak érintetlenségükben, mint bárhol másutt a Kárpát-medencében.

Aki valaha Erdélyben járt, visszagyógyik oda, aki ott született, soha nem feledheti ezt a sokat próbált földet. Erdély adta a magyarságnak a Hunyadiakat, Bethlen Gábort, Apáczai Csere Jánost, Kőrösi Csoma Sándort, a két Bolyait, Kós Károlyt vagy Sütő Andrást, a szászoknak Bruckenthal Sámuel, Honterus Jánost, a románságnak Emil Isacot, Octavian Gogát, Avram Iancut vagy Petru Grozát. Erdélyt egyetlen nép sem sajátíthatja ki magának.

Századunkban bizonyos módosuláson ment át Erdély neve. Már nemcsak a történelmi Erdélyt értjük alatta, hanem azt a 103 ezer km²-es területet, amit 1920-ban ugyancsak Romániához csatoltak, s ezzel magába foglalja Máramarost, a Partiumot és Bánság egy részét is. Több mint kétezer magyar él Erdélyben, szinte minden második, harmadik magyarországi rokon, baráti szálak fűznek ide. Mégsem ismerjük eléggé. Az utazások alkalmával végigrohanunk rajta. Illo lenne alaposabban megismerkedni vele. Hiányosságainkat is szeretné pótolni az a gyönyörű színes fotóalbum, mely *Szacsuvay Imre* munkája, s *Kicsi Sándor* írt hozzá szöveget.¹ Három kötetben szeretnének ízelítőt adni mindarról a természeti, történelmi, építészeti, néprajzi szépségről, ami Erdélyre jellemző. Az első Nagyváradról Kolozsváron, a Mezőségen, Maroszákon át a Hargitáig vezet. A második kötet Csíkot és Háromszéket, az utolsó pedig Dél-Erdélyt, Brassó, Déva, Enyed környékét mutatja be. Az első kötetet tarthatjuk most kezünkben, s végiglapozva magával ragadnak a képek: városok, falvak műemlékei, székelykapuk, kopjafás temetők, a fenséges táj, a kalotaszegi, székelyföldi viseletek, hímezések, faragások, kerámiák. A látvány segíthet nemzeti múltunk megismerésében, megbecsülésében, hagyományaink ápolásában. (Azóta a 2. kötet is megjelent.)

A képek emlékeket idéznek, gondolatokat ébresztenek. Vajon meddig láthatjuk még ezeket a kincseket? Mi marad meg és mi pusztul el örökre a mai esztelen politika áldozataként? Domokos Pál Péter írja a bevezetőben: „A nemzet, amely saját emlékeit veszni hagyja, saját síremlékét készíti. Kisajátított intézmények, ledöntött szobrok, el-

foglalt, lerombolt templomok, meggyalázott temetők messzire kiáltják: minden röggel, amit elmos a pusztulás tengere, Európa lesz szegényebb. Erdély évszázadok óta a lelkiismereti szabadság, a békésen egymás mellett élő nemzetiségek megszentelt földje. Ez arra kötelez, hogy továbbra is megbecsüljük egymás szellemi kincseit, s ne engedjük, hogy a napi politika áldozatul essék egyetlen anyanyelv, egyetlen kultúra sem. Aki egy másik nemzet kultúráját megveti, magát gyalazza meg, de aki örül és védelmére kel más nemzet szellemi kincseinek, saját nemzetének szerez dicsőséget.”

2. A Panoráma művelődéstörténeti sorozatában (Utazások a múltban és jelenben) látott napvilágot *Kiss Gábor* kötete *Erdélyi várakról, várkastélyairól*.² A könyv szerves folytatása a szerző előző munkájának, mely a magyarországi várakat vette számba. Erdély a történelmi Magyarország műemlékeiben szinte leggazdagabb területe, e tájon járva lépten-nyomon találkozhatunk kétezer év múltját idéző építészeti maradványokkal. Már a dákok is várakat emeltek országukban, egykori fővárosuk, Sarmizegetusa romjaiban ma is látható. A honfoglaló magyarság még csak földvárakat épített (pl. Bihar várát). A XI–XII. században már körörményekkel is készültek, zömmel a Székelyföldön, bár a néphagyomány építésüket még korábbra teszi. Számos monda fűződik Rapsonné, Firtos, Tartod várához, mely az erdélyi határvédelmi rendszer részét alkotta. Budvár, Zete, Vápa vára valószínűleg még régebben épülhetett. A tatárjárás után indultak meg a nagyszabású várépítések, mivel csak az erős várak nyújthattak megfelelő védelmet az ellenséggel szemben. A szerző csak a XIII–XIV. századtól épített várakkal, erődtípusokkal foglalkozik, s a jelenlegi romániai megyebeosztást követve a 16 erdélyi megyében több mint száz helyre vezet el.

A bevezetőben a várépítéssel jellegzetes állomárait Gerő László felosztása alapján ismerteti, s rövid történelmi, művészettörténelmi áttekintést ad, előző könyvéhez hasonlóan. Megismerhetjük az erődítések, védelmi eszközök fejlődését, a lakótornyokat, a belső- és külsőtornyos várakat, bástyatípusokat. Erdélyben történelmi okok miatt egy sajátos erődítménytípus alakult ki, a *templomerőd*. A gyakori ellenséges betörések alkalmával a falu lakói a templomban kerestek menedéket. Később vastag fallal, lövészrúz ablaknyílásokkal, figyelőtornyokkal, bástyákkal, kaputornyokkal vették körül a templomot, szinte várrá alakítva. A faluközösség gyakran kényszerült felöltözni a templomerődbe, így sok helyen a családoknak külön kamrájuk volt, ahová élelmiszerkészletüket, értékeiket is elhelyezték. A legépebb kamrarendszer Prázsmáron található, négy szintben 275 kis helyiség kapcsolódik folyosóval a védőrendszerhez.

Az erődtemplomok zömét a szászok építették,

¹*Szacsuvay Imre-Kicsi Sándor*: Erdélyi utakon I. Nagyváradtól a Hargitáig. Kossuth, 1988.

²*Kiss Gábor*: Erdélyi várak, várkastélyok. Panoráma, 1987. 446. old.

de a Székelyföldön is jó néhány található. Egy lipcsei kiadvány (Fabini: Kirchenburgen in Siebenbürgen, 1985) 215, egy szbeni képesalbum (Fabritius-Dancu: Sächsische Kirchenburgen in Siebenbürgen, 1983.) 75 ilyen erődtemplomot sorol fel, mutat be. Kár, hogy ezek közül alig egynéhányat ismertet Kiss Gábor, nem szerepel a legnagyobb, a berethalmi szász erődtemplom sem.

Várkastélyok szintén Erdélyben épültek a legnagyobb számban, a XVI–XVII. században. A lakóépületet védőfallal, bástyákkal vették körül, a kapubejáratot megerősítették, hogy kellő védelmet nyújtsanak. A kastélyok már békésebb időkben épültek, külső formájukban azonban sokszor megőrizték várszerű jellegüket.

A könyvből megismerhetjük Arad, Várad, Gyulafehérvár erődtornyait, Déva, Kóhalom, Földvár romjait, a vajdahunyadi vagy fogarasi várakat. Végigvezet Brassó, Kolozsvár védelmi rendszerén, a szászhermányi erődtemplomán és a legszebb kastélyokon: Bethlenszentmiklóson, Gernyeszegen vagy Keresden. A neveket hosszan sorolhatjuk tovább: Segesvári és Világos, Erdőd és Nagykaroly, Bonchida és Marosvécs mind történelmi, irodalmi emlékeket idéznek. A szerző a várak, kastélyok történetére helyezi a hangsúlyt, de utal jelenlegi állapotukra is, ami legtöbbször eléggé elszomorító. A műemlékek nagy része igen elhanyagolt, veszélyeztetett helyzetben van. Míg az aranyosmedgyesi, bonchidai, szentbenedeki kastély a háború óta romos és pusztul, Alsórákos, Keresd, Magyarózd, Kerelőszentpál kastélyai az utóbbi évtizedekben indult el az enyészés útján. S most még nagyobb veszély fenyegeti őket, a teljes megsemmisülés. Ebben a helyzetben különös fontosságú van az ilyen hiteles, tárgyilagos honismereti műveknek.

3. Ugyanebben a sorozatban jelent meg a *Székely művelődés évszázadai* című kiadvány.³ A könyv szerkesztője az *Balás Gábor*, aki néhány éve a Székelyek nyomában című könyvében foglalkozott a székelyek történetével, jelenlegi lakóterületeikkel és számos székely híresség életével ismertette meg. Ez a könyv 15 tanulmányt közöl, 18 szerző tollából, akiknek közös vonásuk, hogy székelyek, vagy rokoni, érzelmi szálakkal a székelységhez kötődnek. A másik közös motívum, valamennyiük kiindulási alapja: „a székelyek, sőt a magyarság egészének az ősei a hun birodalomból szakadtak ki, tehát művelődésünk bölcsője hun környezetben ringott.” Történelmünk egyik leg-többet kutatott és vitatott kérdése a székelyek eredete, s hozzákapcsolódóan a magyarok őstörténete is. A különböző elképzelések, vélemények évszázadok óta az érdeklődés középpontjában állnak, s nemegyszer egymásnak is ellentmondanak. A számos történeti, nyelvészeti, régészeti, néprajzi kutatás ellenére kijelenthetjük: ebben a témában nem lehet egyértelmű vagy végleges megoldásról beszélni. Ennek ellenére a könyvben a hun rokonság megcáfolhatatlan tényként szerepel, s meg sincs említve, hogy vannak más elképzelések is.

A könyv a székely kultúra és művelődés bemutatására törekszik, s a művelődés egyik fokmérője a népek szervezetsége. Ezért az első fejezetek a

székely szervezetek kialakulását, történeti fejlődését, a székely faluközösségeket, törvényeiket, kulturális egyesületeiket veszik sorra. Érdekes tanulmány foglalkozik azokkal a népekkel, amelyekkel a székelység történelme során kapcsolatba került, együtt élt, s magába olvasztott. A székelyek sorsához kötődtek az avarok, valamint szavárd, bessenyő, blak, örmény, román néptörzsedékek. Olvaszhatunk a székelység népművészetéről, a székely festékesekről, a kerámiakészítésről, a faragásról, kiemelten a székelykapuról. Megismerkedhetünk az Erdélyben élő, s a Kárpátokon kívülre került székelyek oktatástörténetével, iskoláival, a rovásírással, a könyvnyomtatás, könyvtárak, egyetemek sorsával. Kitérő tanulmány foglalkozik az irodalmi alkotókkal és műveikkel, a balladák világától a ma élőkig; megemlíti, hogy nem lehet beszélni „székely irodalomról”, mivel ilyen nem létezik. A székely írók maguk is a magyar nemzeti irodalom rendjébe tartozónak tudták magukat, s a magyar irodalom hagyományait vették át. Viszont lehet beszélni székely származású írókról, költőkről, akik fontos szerepet tölthettek, töltenek be irodalmunkban. Ugyanezt elmondhatjuk a képzőművészeti és színházi életre is.

Mindegyik fejezet történeti felépítésű, a hun ősöktől kezdve végigvezet a székelység történetén, Erdély történetén, századunk elejéig, középig vagy napjainkig. Az oktatásügy leírásánál egészen friss, 1978/79-es és 1979/80-as adatokat találunk – természetesen Erdélyre vonatkozóan –, ezekbe azonban sajnálatos hibák csúsztak. A több szerző miatt elég sok az ismétlés, az átfedés a könyvben.

4. Erdély történelmével több könyv is foglalkozik. Időrendileg, de jelentőségében is először kell említeni *Raffay Ernő* munkáját, amely nemzeti történelmünk egyik szomorú időszakát, az 1918–1919-es katasztrófát, a történelmi Magyarország darabjaira hullását, Erdély román elfoglalását tárgyalja.⁴ A szerző még 1982-ben írta, de öt év telt el, amíg megjelent. A könyv pillanatok alatt elfogyott, így 1988-ban elkészült a második kiadás is.

A sokat emlegetett trianoni békediktátum már kész tényeket szentesített. Az ország sorsa már korábban, 1918 őszétől 1919 nyaráig eldőlt, amikor a román, a cseh és a szerb katonaság elfoglalta az általuk igényelt területeket. Kihasználva a Károlyi-kormány gyengeségét szinte ellenállás nélkül hódították meg az ország kétharmad részét. Raffay Ernő ennek a tragikus időszaknak az erdélyi eseményeit taglalja, addig az időpontig, amíg a románok birtokba nem veszik az egész történelmi Erdélyt, és a később eszmélő hadvezetésnek a Királyhágónál végre sikerült megállítani az előrenyomulást. Tartalma szigorúan a tények ismertetésére szorítkozik. Hűvös tárgyilagosságával, visszafogottságával igaz tudományos mű, mindamelllett izgalmas, érdekfeszítő, de kedélyeket borzoló olvasmány is.

³ A székely művelődés évszázadai. (Szerk.: Balás Gábor) Panoráma, 1988. 282 old.

⁴ Raffay Ernő: Erdély 1918–19-ben I. kiad. Magvető, 1987. 389 old. II. kiad. Jate Kiadó, Szeged, 1988.

A bevezető tanulmány a román irredenta mozgalom történetét mutatja be. Megdöbbentő, hogy a dualista Magyarország mennyire nem vette komolyan azt a Nyugat-Európában zajló román propagandatevékenységét, amellyel 1848 szimpátiája után szinte minden országot sikerült ellenünk hangolni. A mozgalom legfőbb célja mindig is az volt, hogy elérje Erdély Romániához csatolását. A román értelmiség hatásosan járatta le a magyarokat, mondván: ősi román területeket tartanak megszállva, és kíméletlenül elnyomják, kizsákmányolják az őslakos román népet. Szerintük a magyar nép barbár ázsiai jövevény Dácia földjén, sosem volt önálló kultúrája, civilizációja. A franciák és olaszok körében sikerrel alkalmazták a latin népek testvériségének jelszavát is. Nem túlzás állítani, az antant magyarellenessége jelentős súllyal szerepelt a trianoni határok meghúzásában. A románok szívügyüknek tekintették a nyugati „felvilágosítását”, az utazó fiatalok jó részének kötelezővé tették a dákoromán propagandát, újságcikkek írását, magyarelles állapotok terjesztését. Érthető, hogy a magyar államférfiak erről nem informálódtak, s baklövésseikkel a nemzetközi közvéleményt még jobban ellenünk hangolták. Az ország jövőjét nagyban befolyásolták ezek az események. A háború kitörése után Románia már csak a kedvező pillanatra várt, hogy elfoglalhassa Erdélyt. Ez 1916-ban, majd 1918-ban meg is valósult.

A következő fejezetek a román hadsereg 1918 őszi tevékenységét, Erdély katonai megszállását ismertetik. Szinte hihetetlen, hogy a kormány semmit sem tett a határok védelmére, pedig már ismerte az 1916-os titkos bukaresti szerződést, melyben az antant Romániának ígerte az egész Kelet-Magyarországot a Tisza vonaláig. Részletesen olvashatunk a november 13–14-i aradi tárgyalásokról is, ahol Jászi Oszkár kifejtette területi autonómiára törekvő javaslatait. Ekkor azonban a román vezetők már nem voltak hajlandók engedelményekre, ők 26 megye teljes átadását követelték, elutasítva minden közös megoldást. A románlaktak területeken a helyi nemzeti tanácsok, gárdák megkezdték a hatalomátvételt, a magyar közigazgatást már korábban elűzték. A román hadsereg szinte ellenállás nélkül nyomult egyre beljebb, s a román nemzeti tanácsok hangja is egyre erősödött. Ugyanakkor november 20-án Jászi kijelentette: „nincs értelm a fegyveres föllépésnek, mert ezzel csak gyöngeséget árulnánk el Magyarországnak.”

A könyv olvasása közben újra és újra felmerül a Károlyi-kormány bűnös naivsága, mely vakon bízott az antant ígéreteiben, hitegetéseiben. December 1-jén Gyulafehérváron tartották meg a románság nagy nemzetgyűlését, melyen kimondták a csatlakozást Romániához. És ehhez a gyűléshez, a román tömegek odaszállítására a magyar kormány adta a különvonatokat. A román haderő hamarosan megkapta az engedélyt több észak-erdélyi város, köztük Kolozsvár megszállására. A magyar kormány erről is csak két héttel később értesült. Csak amikor a helyzet már válságossá vált, december közepén kezdett lépéseket tenni a védekezésre. Csak ekkor rémlett fel, hogy a románok nem az antant rendfenntartó erői, hanem

Erdélyt akarják. S a polgári demokratikus állam képtelen volt felállítani egy hadsereget, mely a rosszul felfegyverzett ellenséggel szemben felvette volna a harcot. A forradalmi magyar kormány hadügyminiszterének, Linder Bélának 1918. november eleji kijelentése: „Nem akarok többé katonákat látni!” szétüllesztette a magyar hadsereget, a katonák gyors leszerelése hamar megbosszulta magát. Még Erdély elfoglalása után sem a kormány lépett, hanem alulról jövő kezdeményezésként a férfilakosság, zömmel a székelyek, akik tömegével szöktek át a vonalakon, mert úgy érezték, fel kell lépni a hódítók ellen. Hamarosan felállították a Székely Hadosztályt, melynek harci szelleme töretlen volt. A honvédelem megszervezésére azonban csak 1919 első hónapjaiban került sor, s a Szatmárnémeti–Királyhágó védelmi vonalánál végül sikerült megállítani az előrenyomuló románokat. A hadseregvezetési terveket, s vele a kormányt is, a március 20-i Vyx-jegyzék söpörte el.

Raffay külön fejezetet szán a román királyi haderő berendezkedésének, mellyel eddig nem foglalkozott a marxista történettudomány. A megszállt területeken a magyar állam vagyona szabad prédává vált, elkobozták a pénzkészleteket, a magyar államvasutak javait. Ennél is nagyobb veszély volt a szénszállítások megakadályozása a bányavidékről. A magyar hivatalnokok zömét internálták, helyükre románok kerültek. Letartóztatások, haditörvényszékek, kényszermunka, botozások, cenzúra, tiltó rendeletek özöne lépett életbe. Akik védekezni próbáltak, gátlástalanul meggyilkolták.

Erdély és a romániai magyarság sorsa tehát már ekkor megpecsételődött. A szerző az eseményeket higgadtan, tárgyilagos tényszerűséggel tárja elénk, objektivitása vitathatatlan. Erdély XX. századi történelmének legveszteresebb időszakát sok eddig ismeretlen adattal, újszerű megvilágításban ismerhetjük meg.

5. *Nemeskürty István* legújabb könyvében Erdély XX. századi (1916–1967 közötti) történetét próbálta felvázolni.⁵ A mű két részből áll, egy rövid dokumentumjából, ami színpadra vihető, és az ebben megfogalmazott gondolatok alátámasztására szolgáló dokumentumgyűjteményből. A játékban két fiatal beszélget Erdély történetéről, sorsfordító eseményeiről, amit előtte a Krónikás foglal össze, olvasmányoszerűen.

A szerző 1916-ban kezdi vizsgálódását, amikor Románia titkos szerződést kötött az antanttal: belép a háborúba, ha jutalmul megkapja Erdélyt. S bár a támadókat ekkor Bukarestig kergették vissza, 1918 őszén újra megindult a román hadsereg, hogy elfoglalja Erdélyt. „Bár a magyar Vörös Hadsereg, a Tanácsköztársaság katonái szívós védelmi harcokat vívtak, az 1914 nyara óta harcoló, kimerült katonákat a viszonylag pihent, francia hadműveleti irányítás alatt álló román csapatok legyőzték.” – írja a szerző. Azt hiszem, ez a tények túlzott leegyszerűsítése. Éppen az előzőleg ismertett könyvből derül ki egyértelműen, Erdélyt nem katonailag veszítettük el, mert szinte nem is volt magyar haderő. A Károlyi-kormány tétlenül, tehetetlenül nézte Erdély elvesztését, melyet egy rosszul felszerelt román hadsereg foglalt

el, 12 ezer katonával. Itt a magyar politika követte el a legsúlyosabb hibát, nem pedig az 1919-ben (Erdély elvesztése után) felállított Vörös Hadsereg.

A két világháború közötti időszakban a kulturális tevékenységre helyezte a fő hangsúlyt, s Bánffy Miklós bemutatása áll a középpontban. Bánffy igazi polihisztor jellegű erdélyi személyiség: Kolozs vármegye főispánjaként drámákat írt, később az Opera intendánsaként meghívta Puccini, színe vitte Bartók két darabját. 1916-ban a koronázási ünnepség főszervezője volt, regényeket írt, festegetett. 1921–1922 közt külügyminiszter lett, a szomszédokkal való kapcsolatok kiépítésére törekvő politikája azonban sokaknak nem tetszett, így lemondott. Nagy megdöbbenést keltve hazament Erdélybe, felvette a román állampolgárságot, és nem foglalkozott többet politikával. Kizárólag az erdélyi magyar irodalom és művészet felvirágoztatásáért élt. Bekapcsolódott a marosvécsi írótalálkozó munkájába, az Erdélyi Helikon főszerkesztője és az Erdélyi Szépművészek Céh elnöke lett. Szerepet kap a korszakban Kemény János is, aki anyagilag is sokat áldozott az irodalom érdekében, neki köszönhető Szerb Antal magyar irodalomtörténete is, ami az ESZC egyik pályázatát nyerte el.

A krónika harmadik súlyponti területe a háborúba sodródás, Észak-Erdély visszacsatolásának időszaka. Sajnos a magyar vezetés ekkor is sok hibát követett el, erőszakra erőszakkal válaszolt, Erdélybe a helyi viszonyokat kevésbé ismerő hivatalnokokat ültetett. Az Erdélyi Helikon és a marosvécsi találkozó 1941-es betiltásáról a szerző azonban a tények önkényes elferdítésével számol be. Az idézett szövegekből ugyanis lényeges dolgokat hagyott ki, melyek megmagyarázzák a történeteket. A folyóirat évente tízszer jelent meg, míg az említett rendelet csak a havonta megjelenőket tekintette időszaki lapnak. „A Helikon és az Erdélyi Szépművészek Céh levelesládája” (Kriterion, 1980) című dokumentumgyűjteményéből az is kiderül, hogy az ESZC havi megjelenését lapengedélyt kért március 20-án, azonban ez hiányos volt, így pótlásra szólították fel őket. Teleki miniszterelnök intézkedett, hogy az iratok beérkezéseiig se szüneteljen a lap kiadása. A könyv 65. oldalán közölt Teleki szöveg teljesen más értelmezést kap, ezért a levél végét pontosan idézem: „Táviratod alapján azonban, hogy megjelenésükben fennakadás, illetve szünetelés ne álljon be, távbeszélőn megállapodtam a kolozsvári kir. ügyészség vezetőjével, hogy ők az áprilisi szám lapengedély nélkül való megjelenését el fogják nézni, és a lap áprilisi számának megjelenését sem megakadályozni nem fogják, sem pedig amiatt eljárást nem indítanak. Kérésemre az ügyészség elnöke arra is vállalkozott, hogy ezt a Szépművészek Céh-vel közvetlenül közli. Ezek után arra kérlek, méltóztatással a Szépművészek Céhét utasítani, hogy felhívásunk alapján a hiánypótlásokat sürgősen eszközölje. Mihelyt ez megtörténik, a lapengedélyt azonnal ki fogom adni.”

S valóban, ez a félreértésből származó betiltás sosem lépett életbe. Kár ezért Telekit hazudozással vádolni. Nemeskürty szerint: „A zaklatás

tovább folyt. Az 1941. évi nyári helikoni találkozót is betiltották – azt a találkozót, melyet román uralom alatt rendszeresen megtartottak.” Erről csak annyit, hogy ez a betiltás nem a Helikonnak szólt, a találkozót azért nem lehetett megtartani, mert időközben hadüzenetet küldtek a Szovjetunióknak, s az ezzel egyidejűleg elrendelt rendkívüli állapotban minden gyülekezést betiltottak.

A második világháborúban a román csapatokat ismét egyetlen cél vezérelte: Erdély. A háború vége azonban még nem hozott szabadságot a magyar lakosságnak. A szovjet csapatok nyomában megindultak a Maniu-gárdisták, hogy bosszút álljanak, vérfürdőt rendezzenek az ártatlan magyar lakosság körében. Az eseményeket korabeli újságcikkek alapján idézi fel. Az erdélyi magyar sorsa csak 1945 tavaszán fordult jobbra, Groza politikája reményt adott a két nép közötti viszályok megszüntetéséhez. A szabadabb, enyhültebb légkör azonban rövid életű volt, 1949-ben megkezdődtek azok a politikai perek, amelyek ismét a magyarok jogfosztottságát indították el. A szerző azonban itt is egyszerűsít: „1949 októberében a budapesti Rajk-perhez hasonlóan, hazaárulás vádjával börtönbüntetésre ítélik a Magyar Népi Szövetség vezetőit: Balog Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos és Méliusz József majd csak 1955-ben szabadulnak, rehabilitálják őket; a vezető Kurkó Gyárfás azonban csak 1965-ben kerül szabadlábra és 1968-ban rehabilitálják. ...Különösen tragikus, hogy a letartóztatottak valamennyien kommunisták...” Az említettek valóban kommunisták, azonban Kurkó Gyárfást éppen nem velük, hanem többek között Márton Áron püspökkel, Lakatos István szociáldemokrata politikussal, Szász Pállal az EMGE elnökével, Venczel József egyetemi tanárral és másokkal együtt ítélték el. Őket pedig sosem rehabilitálták.

Nemeskürty itt tulajdonképpen meg is szakítja írását, az azóta eltelt csaknem 40 év eseményeire mindössze 2–3 oldalt szán, címszavakban említve meg a kisebbségi jogok fokozatos szűkülését. Ezt az időszakot (is) részletesebben kellett volna tárgyalnia.

A függelék dokumentumgyűjteményében leírt eseményekhez válogat a szerző. Ezek zöme azonban már megjelent, így kevés újdonsággal szolgál. A Népszövetségben tárgyalt „optáns ügy” iratai pedig – kellő magyarázat nélkül – bizony igen nehezen érthetőek. Az erdélyi magyarság teljes XX. századi történetének pontos, részletes, kellő alaposágú ismertetése továbbra is várat magára.

6. Az erdélyi múlt feltárására törekszik *Botlik József* is, aki a két világháború közötti időszak valóságát idézi fel. ⁶ A 22 kisebbségi év (1918–1940) a romániai magyarság életében a megmaradásért vívott állandó küzdelem.

A könyv tíz fejezete közül az első az előzmények rövid áttekintése, hogyan alakult ki a román-

⁵Nemeskürty István: Édes Erdély (Erdélyi krónika 1916–1967) Szabad Tér Kiadó Bp. 1988. 293 old.

⁶Botlik József: Erdély tíz tételben (1918–1940) Szerző kiad. Bp. 1988. 252 old.

ság nemzeti mozgalma, s ebből hogy fejlődött ki a teljes elszakadás, Nagy-Románia megalakításának gondolata. A román nemzeti mozgalmak egyik legfontosabb mozgatója a dákoromán kontinuitás elmélete volt. A jelenlegi marxista történettudomány az elméletet hivatalos rangra emelve, azt megcáfolhatatlan tényként, dogmaként kezeli, s a románok elsődlegességével Erdélyhez való történelmi jogcímét akarja bizonyítani. A szerző ismereti az elmélet kritikáját, s a főbb ütközőpontokat, amelyben eltér a magyar és román történezzek felfogása. A nemzeti öntudat kibontakozását az erdélyi románok és a két fejedelemség lakói körében is vizsgálja, nagy súlyt fektetve az egyesítés, a független Románia megvalósulásáért vívott mozgalmakra.

Jó összefoglalót kapunk az 1918–1919-es évekről, a román hatalomátvételről és az ahhoz vezetett folyamatról. Az eseményekről szemléletes kép alakul ki Kertész Jenő visszaemlékezéseiből, amit gyakran idéz a szerző. (Kertész a Főkormánybiztosság románokkal való érintkezéssel megbízott ügyosztályának vezetője.) Az erdélyi magyarság egy időre szinte eszméletét veszítette.

Külön fejezet foglalkozik a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseivel, a területi és lakossági adatok megváltozásával. A román királyság – mely fölvette a Nagy-Románia nevet – területében és lakosságában több mint kétszeresére nőtt. A szerző részletesen elemzi a magyarság területi elhelyezkedését, de szükségesnek tartja a többi etnikum lakóterületét is bemutatni, azokat a területeket is, ahol a magyarság kisebbségben vagy szórványban él. Ismerteti a teljesen kevert Máramaros és Bánság nemzetiségi adatait is.

A moldvai csángómagyarok bemutatásánál talán helyesebb lett volna Domokos Pál Péter adataira támaszkodni, aki éppen a tárgyalt időszakban járta be Moldva összes magyarlakta faluját, és részletesen beszámolt útjáról. A bukovinai székelyekről Jancsó Elemér kitűnő és részletes tanulmányát idézi, ugyanakkor más fontos néprajzi tájegységekről (Kalotaszeg, Mezőség, Küküllő vidéke) keveset, vagy semmit nem ír. Ennek oka abban rejlik, hogy Botlik forrásai zömét a Korunk folyóiratból meríti. A székelyekről, egy szilágysági faluról, a Nagykároly környéki sváb faluról, Máramarosról, a bánsági és bukovinai magyarokról szóló írások mind itt jelentek meg.

Az Erdélyben bekövetkezett változásokat sürítve lehet lemérni egyetlen városából, Kolozsvárról. Ligeti Ernő cikkét, mely a tipikus hivatalnokvárosban az impériumváltozással bekövetkezett átalakulást elemzi, hosszan idézi a szerző. Az államhatalom mindent elkövetett, hogy ezt a várost románosítsa el minél előbb. Ez azonban akkor még nem járt teljes sikerrel.

A korszak román kisebbségi politikáját elemezve ismerteti az iskolaéletet sújtó törvényeket, az állampolgársági, nyelvhasználati gondokat, a földreform magyarellenis intézkedéseit. Bepilanthatunk azokba a mindennapi gondokba, amelyek megnehezítették a magyarok életét. Az 1930-as években számos írás foglalkozott a romániai magyarság, elsősorban a székelyek helyzetének szociografikus igényű bemutatásával. A székely

kivándorlás okaira Bözödi György hívta fel a figyelmet, egy másik szociográfia pedig Parajd község életét elemezte. Az író a magyar paraszti, kispolgári tömegek sorsát, az értelmiségiek mozgalmát, az Erdélyi Fialatok és az 1937-es Vásárhelyi Találkozó történetét is ismerteti.

Botlik József munkájában elsősorban korabeli dokumentumokat, publikációkat idéz, s legfőbb forrása a Korunk, a két világháború közti marxista folyóirat. Ha Nemeskürty túlzottan az Erdélyi Helikonra épít. Botlik könyve nyomán most a Korunk oldaláról vizsgálhatjuk meg a nemzetiségi lét kérdését, talán túlzottan is. Hiszen mai szemmel nézve sem tekinthetjük teljesen kritikátlanul a Korunk írásait, éppen a transzilvanizmust, az Erdélyi Helikont, a falumozgalmat illetően. Mind a transzilvanizmus, mind a baloldali ifjúság ideológiája ugyanarra a közös kérdésre kereste a választ, a magyarság megtartására, a megmaradásra.

A könyv különböző dokumentumai helyenként ismétléseket, egyenetlenségeket okoznak, míg máshol a szerző gondolatait és az idézett írások nem teljesen különíthetők el. A két világháború közti magyarság életútjának vizsgálatakor sokszor eszünkbe juthat: „A történelem – mint annyiszor – sok tekintetben és megint ismétli önmagát...”

7. A történelem a főszereplője *Köteles Pál* önéletrajzi illetettségű regényének is⁷, amely végigtekint az 1945 óta eltelt több mint harmincéves időszakon. Ez a regény nem illeszhető az eddig említett művek közé. Megrázó, komoly, drámai önvalomás. Hogyan jut el a főhős addig a pillanathoz, amikor arra az elhatározásra jut, hogy mennie kell? A regényt Köteles Pál 1976 őszén, Nagyváradon kezdte el írni, s egy évvel később már Magyarországon fejezte be, alcímében is utal a témájára: *Egy menekülés anatómiája*. A mű mégsem csak a Diák sorsáról, élettörténetéről szól. Tárnya az egész romániai magyarság története. Hogyan jut el a magyar kisebbség abba a mind riasztóbb helyzetbe, amikor szinte már alig van olyan, aki föl ne tette volna magában a kérdést, menni vagy maradni?

Pedig a béke első napja a kétségek közt is reményeket ébresztett. Az erdélyi magyarság szorongással volt teli, többségi helyzetéből másodszor is kisebbségbe került, s elevenen élt benne korábbi jogfosztott helyzete. Mindezt növelte, hogy megindultak a „Gyűlölet Zászlóaljai” is, megtorlásra a védtelen polgárok ellen. S az ok? „Ha nincs büjtött ellenség, aki a büjtatóval egy nyelven vacog, elegendő egy elhagyott puská is bizonyítéknak? Ha az sem akad, kihívás jelenthet, egy üres hüvely, amely éppen a megtorlás tébolyában szenvedő géppisztolyából került a földre.” A félelem, szorongás azonban lassan oldódott, s az új rend megszervezésével együtt bizakodás is lopódzott a szívekbe. Legyen vége az indulatoknak, nemzeti elfogultságnak, gögnek, nacionalizmusnak! A halovány remény az etnikai határok megvalósulására Párizsban hamar szertefoszlott. A traumában csak az a vigasz, hogy a miniszterelnök „magyarbarát”. S az erdélyi magyarság szinte egyöntetűen fől sorakozott Groza demokratikus politikája mögé. „Akik ezerféle gyalázatot megérttek, vakon biznak a dévai nagy-

urban, hiszen bevallott terve az, hogy Erdélyben virágozhat a többnyelvűség, hogy a román mellett a magyar s a német szó is honos maradjon. »Addig legyen csak boldog az ország – fogadjuk –, amíg a gyengébbnek kijáró védelemről meg nem feledkezünk.«⁷

Ez a szabadság azonban túlzottan sérti néme-lyek érzékenységét, s támadásba lendülnek. Gya-nús minden kisebbségi, aki nyelvtől, kultúráját védi, hiszen érti a többség nyelvét, mégsem kizá-rólág az kell neki. S megszületnek az új jelszavak: »Előbb bűnhődjenek, aztán majd egyenlők le-szünk.« »Legyen részük az örök megfigyelés!« »A kígyót poronty korában kell eltaposni.« S az idegszalakba újra kezdett befészkelni egy általános rossz érzés, nyugtalanság. »Újfajta módi kezdő-dik? azaz, hogy folytatódik a régi, amely egy időre abbamaradt?« A kezdeti reményeket, bizakodást kételkedés és hallgatás váltja fel. »Ami tegnap még bűn volt, ma már érdem; ami tegnap dicsőségnek számított, szégyenné degradálódik.« Ettől kezdve a cél világos, egyértelmű, ha nem is fogalmazódik meg nyíltan. Megkezdődik a sztálini önkény: »inkább száz ártatlant a rács mögé, mint egy bűnöst szabadon.« A legfontosabb az »irreden-ták« eltiprása, akik az egészséges, egy nyelvű nem-zetállam szétrombolására törnek. S ki az irreden-ta? Aki magyar rádiót hallgat, aki magyarul éne-kei. Nem véletlen, hogy a magyarok közt tízszer annyi az áldozat, mint a románok közt. Ekkor már a gyanakvás, szorongás, félelem mindent beborít, a szájak elnémulnak, megalkusznak a sorssal. A (néhai) Diák is megjárja a poklokot, internálják, s már azzal a megtapasztalással érke-zik haza, hogy a megmaradás módja egyre nehe-zebb. Ennek egyetlen módja az összefogás lenne, hogy »ne magányosan, hanem a többiekkel együtt kiáltson szabadságért és szabadulásért.«

Némi reménységet jelentett a változás a legfőbb poszton. Megnyíltak a börtönkapuk, ezrek kerül-tek szabadlábra. S az ígéretek, biztatások, hogy a magyarokat nem éri többé megaláztatás. A neki-buzdulás azonban nem tartott sokáig, minden addiginél nyíltabb és erőszakosabb asszimilációs törekvés, sovíniszta gyűlöletkeltés vette kezdetét. A szellem megnyomorítása, a tudat mérgezése, az agy átmosása van folyamatban. S a másik oldalon: örület, öngyilkosság, elmenekülés. Elérkezünk a jelenbe. Köteles drámai módon ábrázolja a folya-matot: egy nép lelkében bekövetkezett átalakulást, a bizakodó reménytől a kiábrándulásig, teljes depresszióig, a tehetetlenségig. Úgy érzi, emlékez-ni, szólni, kiáltani kell, mert: »A hangos javeszé-keles csillapítja a lélek fájdalmát, míg a némaság elviselhetetlenné teszi a sorsot.« S itt felvetődik az anyaország felelőssége is, mely mindezt némán nézte, s a szót emelőket is elnémította. Mert »a szerencsétlenség nem akkor kezdődik, amikor a

végzet már elkerülhetetlen, hanem amikor a tett lehetősége fölmerül.«

8. Köteles könyve áttevet napjaink egyik leg-életesebb kérdéséhez, az erdélyi menekültekhez. A jó tíz éve kezdődött áttelepülési hullám során az értelmiség kezdte meg a kivonulást Erdélyből, akiknek működési, alkotási lehetősége teljesen beszűkült. Remélték, itt jobban tudják szolgál-ni az erdélyi magyar kultúra érdekeit. 1988 első hónapjaiban azonban tömegesen kezdtek áramlani az emberek, már nem a hivatalos áttelepülési procedúrát választva, hanem ki hogyan tudott. Turistaútlevelel vagy anélkül, a határon átszökve. A menekültek megjelenése nem mindenkit ért váratlanul. Egyházi közösségek már az előző év végén felkarolták azt a néhány száz embert, akik úgy döntöttek, nem térnek vissza. Egyre növekvő számuk az állami vezetést is lépések megtételére készítette. Szóbeszédék már legalább tízezer fölöl beszélnek, amikor Tárcaközi Bizottság alakult, s az Országgyűlés 300 millió forintot szavazott meg nekik. A menekülteket ideiglenes tartózkodási engedéllyel, munkakönyvvvel látták el, megindult a társadalmi adakozás. Fogadásuk, munkához, lakáshoz jutásuk, eljövételük okai élénken foglal-koztatják közvéleményünket; újságcikkek, rádió-, tv-műsorok után három könyv is megjelent, mely többé-kevésbé igyekszik bemutatni a teljes problémakört.

Az első tudósítás *Kende Péter* riportkönyve⁸ volt, ő az év elejétől április közepéig kísérte figyelemmel az eseményeket. Az érkezőket valla-tóra fogva kísérelt meg választ adni arra a kérdésre, mi készíti az erdélyi magyarokat, hogy otthonu-kat, sokszor gyerekeiket, házastársukat otthagya-va eljőjenek. A könyv általában hosszabb beszélge-téseket közöl, nemegyszer egész életrészek bonta-koznak ki, a romániai lét elviselhetetlensége, ren-geteg keserűség, megaláztatások, meghurcoltatá-sok, a jelen gazdasági nehézségei és a kilátástalan jövő. A menekülteken kívül nyilatkozik a református lelkész, a tanácsi és vöröskeresztes vezető. A könyv nem törekszik a mélyebb okok megvilá-gítására, pusztán a cáfolhatatlan tényeket, a bes-zelgetéseket tárja elénk. Vannak akik megkapasz-kodnak, új életet kezdenek, de olyanok is, akik visszamennek. Megrázó a hazatérő fiatalasszony vallomása: »Ott kell maradni, ott kell élni, ahol születettünk. Ott kell meghalni is... Akkor is haza-megyek, ha börtön vár rám.«

Szinte ezzel egy időben jelent meg *Franka Tibor* hasonló témájú és című könyve. Az új-ságíró sokoldalúan próbálja megvilágítani a men-ekültek tragédiáját. A kérdéskört a kezdetektől nyomon követve megszólalnak a menekültekkel foglalkozó szervezetek képviselői, egyháziak és világiak, de az utca embere is. Idézi a hivatalos dokumentumokat, a politikusok megnyilatkozásait is. A szerző azonban nem elégszik meg ennyivel. Könyvének másik rétege egyfajta nem-zet- és történelmi tudaterősítés.

Mit tud a mai fiatal Erdélyről, lakóiról, történel-méről? A gyors utcai nyomozás elkeserítő: szinte semmit. De nem ők a hibások. Történelemoktató-sunk hiányosságai már a fiatal pedagógusoknál is jelentkeznek. Így nem csoda, ha egy tanár is

⁷ *Köteles Pál*: Búcsú Erdélytől (Egy menekülési anatómiája) Eötvös, Bp. 1988. 136 old.

⁸ *Kende Péter*: Erdélyből jöttek. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Bp. 1988. 161 old.

kijelenti: „Idejönnek és felesznek mindent.” Franka Tibor ezért rövid összefoglalót ad a magyarság világlétezéséről, a Romániában élő több mint 2 millió magyar területi elhelyezkedéséről, a menekülthullámokról. Idézi Benda Kálmán előadását Erdély történetéről, s megkérdezi Szász Zoltánt, miről is vitatkozunk tulajdonképpen. Felkeresi Domokos Pál Pétert, akivel Erdély történelméről, sorsáról beszélget. Felmerül a kérdés: Mi lesz Erdéllyel? Az idős tudós bizakodik, a székelyek nem jönnek el. „Ha mégis, annak nagy oka van. A poklot is kibírják, ki kell bírniok. Erdélynek van jövője...” Egy erdélyi pedagógus már keserűbb: „Talán ha előbb áll ki mellettünk az anyaország, akkor most kisebb lenne a baj.” Bizony ez is igaz.

Menekülés vagy maradás? Bodor Pál szökevénynek, dezertőrnek érzi magát: „Nálam erősebbnek, becsületesebbnek bizonyult az, aki otthon maradt, helytáll – akár némán is. Akár elnémítottan is. Engem az hajtott-kergetett át, az a hit, hogy itt többet tehetek az otthoniakért. Nemcsak a magyarokért, a románokért is, azért, hogy őket is jobban értsék – ismerjek itt és egyebütt.” Egy irodalmár monológjával fejeződik be a könyv. Ő maradni akar, büszkeségből, dacból. Hogy megkísérelje elmagyarázni román barátainak, mi a magyar igazság, hogy tartsa a lelket a többiekben.

A *Forró Tamás-Havas Henrik* szerzőpáros könyve¹⁰ néhány hónappal később jelent meg, s az idő bizonyos rálatást is megengedett. A kezdeti tanácstalanság, bizonytalanság után kialakult az a rendszer, amelyik a menekültek ügyeit intézi. A szerzők céltudatosan nyomon követték az érkezők útját, a határátlépéstől kezdve. Ellátogattak a határorszagra, a rendőrségre, a debreceni ideiglenes szállásra, a segélyt osztókhoz, végigkísérik a lakás- és munkakeresés állomásait is. Áttelepült értelmiségiekkel arról beszélgetnek, hogyan kell élni, viselkednie egy magyarnak Romániában. A megfélemlítő akciók, kihallgatások, verések, beszervezési kísérletek, a félelem és rettegés, a magyar kultúra lassú megsemmisülése, a normális létfeltételek hiánya mind a menekülés, áttelepülés mellett szól. Ezt a helyzetet a riportok sem tükrözhetik tökéletesen, csak az érti, érzi, aki benne élt.

Az áttelepülők meg akarják mutatni, hogy megérdemelték a segítséget, ezért keményen dolgoznak, komolyan veszik a munkafegyelmet, nem úgy, mint sokan nálunk. Fogadtatásuk mégsem egyértelmű. A többség igyekszik segíteni a bajba jutottakon, megérti helyzetüket. Mások nem jó szemmel nézik őket, félnék, hogy előlük elveszik a munkalehetőséget. A riportokból az is kiderül, hogy senki elől sem veszik el a lakást vagy munkát, de az is fontos lenne, hogy ne nehezítsük az új élet megteremtését fölösleges bürokratikus intézkedésekkel, vagy azzal, hogy lerománnozzuk őket. Ők magyarságuk miatt nem voltak otthon szülőföldjükön, szinte elűdözték őket, mint hontalanokat, itt végre magyarként szeretnének élni. A könyvben a menekülés, áttelepülés, a kisebbségi lét kérdéseire keres választ az író, a képviselő, a történész, a politikus. A külföldi véleményeket is megismerhetjük, hogyan látják a helyzetet a lengyel és NSZK-beli lapok.

Mivel hárman is feldolgozták a témát, elkerülhetetlenek az ismétlődések. Van olyan történet is, amelyik mindhárom könyvbe belekerült. A felfokozott érdeklődést igyekeztek gyorsan kihasználni a szerzők, s mielőbb piacra dobni alkotásukat. A közvélemény hiteles tájékoztatása érdekében sajnos szükség is az ilyen, kevés művészi vagy tudományos értéket nyújtó könyvekre is. Ezek a tényfeltáró írások a riasztó valósággal néznek szembe. Nem céljuk a hangulatkelés, indulatok nélkül, józanul próbálnak megoldást keresni. Külön értékelendő az a szerzői, kiadói szándék, amely az egyik könyv bevételének egy-hetedét az erdélyi menekültek megsegítésére ajánlotta föl.

9. *Végh Antal* divatos, botrányszagú témáival, bátor szókimondásával, olvasmányos stílusával mindig népszerűsége számíthat. Sikerének kulcsa gyorsaságában, a téma aktualitásában rejlik. Könyvei nem mentesek odamondogatásoktól, helyenként sértésszámba menő kijelentésektől sem, így azok gyakran kavarnak viharokat, vitákat. Legújabb, erdélyi élményeiről szóló könyve¹¹ máris viták keresztjében áll.

Végh Antal könyve az, amit a sok hasonló közül talán a legtöbben megvesznek, olyanok is, akik eddig keveset tudnak Erdélyről, a magyarok helyzetéről. Kérdés, mennyire pontosan, hitelesen tájékoztat egy olyan problémáról, ami mindannyiunkat foglalkoztat. A téma drámaisága ugyanis megkívánja, hogy ne szenzációszertűen, hanem kimérten, tárgyilagosan tárjuk fel ezeket a kérdéseket. Ez Végh jó szándéka ellenére sem sikerült. Igazában nem is várhatjuk tőle, hogy alapos helyzetelemzést adjon, hiszen már a bevezetőben ezt olvashatjuk: „Talán először ki kellene művelődni az embernek Erdély dolgaiban? Bizony az sem ártana. Tíz év is kellene egy Erdélyről szóló könyvhöz. Csakhogy... kényszerhelyzetek is vannak. Az »itt« és a »most« kényszer.” „Tíz év helyett tíz nap? A mélységek helyett a felszín?” S valóban, a gyorsaság kedvéért a felszínességet választotta az útbeszámolóban. Május elején tíz napot töltött útsívaival Romániában, s két hónap múlva már kezünkben volt a könyv. Az út során szerzett élményeiről, tapasztalatairól, benyomásairól számol be, politikai elmélkedéseivel átszőve.

Szatmár túlóldalán kezdi útját, számára kedves, ismerős tájon. Felidéződnek fiatalkori emlékei, Szatmár innesső oldalán született, odaát, Szatmárnémetiben végezte az első gimnáziumot. 43 év után látogatja meg újra egykori iskoláját, a Református Főgimnáziumot, amely ma már román liceum. Az utcákat járva észreveszi a sorban állókat és koldusokat, de leírja a hentesüzletet, a zöldséges, az újságos vagy a könyves bolt kínálatát is. Az alapvető élelmiszerek, a magyar feliratok

⁹Franka Tibor: Most jöttem Erdélyből. Láng K., Bp. 1988. 133 old.

¹⁰Forró Tamás-Havas Henrik: Ki tudja, merre... Háttér Kiadó. Bp. 1988. 167 old.

¹¹Végh Antal: De mi lesz a harangokkal? (Erdély, 1988. útirajz) Magyar Népköztársaság Műv. Alapja. Bp. 1988. 287 old.

hiánya, a magyarországi könyvek, újságok behozatali tilalma, a könyvkiadás szegényessége, a tiltott szerzők azonban nem 1988 sajátossága, már évek óta így van. Végh Antal tájékozatlan idegenként, elszörnvedve számol be mindezekről. Valóban nem tudott, hallott eddig mindezekről, vagy ez csak afféle írói fogás?

A helyenkénti politizálás sem erőssége Végh Antalnak. Egy önálló Erdély emlegetése ma irreális. Bármilyen szép is lenne, ebbe a nacionalizmussal túlfűtött erdélyi románok nem mennének bele. Hasonlóan hibás megállapítás a következő is: „Aztán a zömében csak román Állam csináljon magával, amit akar. Az már lehetne az ő belügye. És úgy elérhetné a nagy célt is – a homogén román államságot!” Egyrészt Erdélyen kívül, főleg Moldvában és Bukarestben is tekintélyes számú magyar él, tehát ez az állam sem lenne homogén, másrészt nemcsak a magyarok ellen irányuló jogfosztások miatt illene szót emelni. A román falvak elpusztítása, a románságot sújtó diktatúra ugyanúgy nem lehet pusztán az ország belügye.

Az utazás során a szerző ellátogat számos irodalmi emlékhelyre: Ady Endre érminszenti szülőházába, Pusztakamarásra, Sütőék otthonába és Kemény Zsigmond sírházhoz, Tamási Áron szülőfalujába Farkaslakára és Zágomban, Mikes tölgyfáihoz. Véletlenül Sikaszóra is eljutnak, kívülről megtekintik Sütő András otthonát, ahol „akkor is világosság van, amikor másutt mindenfelé sötétség!” A villanyáldás amolyan „hargitai csoda”. Érdekes fejezetben ír Székéről, a népviseletéről és táncházairól nevezetes színmagyar községről, ahol éppen egy lakodalomba csöppennek be.

A felszínesség, a történelmi, néprajzi, földrajzi tájékozatlanság sok helyen szül tévedéseket, hibákat, sértő megjegyzéseket. Erős túlzás, hogy Bukarestben 300 ezer magyar él. Számuk még a 100 ezret sem éri el. Marosvásárhelyen viszont legalább másfélszer annyi magyar lakik, mint amennyit említ. Tévesen közli Ady születési dátumát, ami helyesen 1877. november 22. Ugyancsak téves, hogy Lajtha László a háború előtti román uralom alatt vezette székai gyűjtését. „Akkor még szabad volt Erdélyben a magyar népi kultúra hagyományainak gyűjtése.” Lajtha először 1940 decemberében, majd 1941 februárjában járt Széken, s akkor az már Magyarországhoz tartozott. Romániában akkortájt sem nézték jó szemmel a gyűjtőket.

Zavarnak az olyan sértő megjegyzések, hogy a korondi fazekasok eleve dupla árat kérnek portékáikért, hogy Kalotaszegen „nyílt erőszakkal” ragadják el a vevőket egymástól. Zavar, amikor azt írja, Érmindszent, Sikaszó a térképen sincs rajta, vagy amikor a Székelyföldön lépten-nyomon azt kérdegeti az emberektől, tudnak-e magyarul. Zavarnak a román helységnevekről, a rossz utakról való ismétlődő meditációk, a hatásvadász kijelentések.

A moldvai csángó magyarokról alapvetően téves információkat nyújt. Senki sem állítja, hogy a madéfalvi veszedelem után kerültek Moldvába. Ha a honfoglalás során Kárpátokon kívül maradt magyar lakosság maradványainak elméletét nem is minden kutató fogadja el, abban egyetértenek,

hogy magyarok a XIII. századtól jelen vannak Moldvában. Először Árpád-házi királyaink tudatos telepítése, majd az üldözött husziták, menekülő székelyek nyomán gyarapodott számuk. A XVI. század végén már 15 ezer magyar él Moldvában, a lakosság egytizede. Az 1764-es siculicidium nyomán földönfutóvá vált székelyek, bár gyarapították Moldva lakosságát, mindig székelynek és nem csángónak tekintették magukat. Néhány évvel később nagy részüket Bukovinába telepítették, ők a bukovinai székelyek.

Végh Antal rögzíti a szomorú kulturális állapotokat, a magyar iskolák, színházak, múzeumok, könyvtárak fokozatos felszámolását, a rádió-, tv-műsorok megszüntetését, a magyar emlékek szétrombolását. Felháborodva jegyzi meg, akkor az anyaország hallgatott. „Jogunk, kötelességünk lett volna a megfontolt, a felelős tiltakozás. Akár nemzetközi fórumokon is. A magyar politikától még csak nyilvános »baráti figyelmeztetésekre« sem tellett.” Mindez visszafordítható az íróra is. Ő is csak most indult el Erdélybe, akkor, amikor ez téma lett itthon. Eddig miért nem foglalkozott a kérdéssel?

A tárgyalt könyvek jó fél év alatt, 1988 tavasza és ősze közt jelentek meg, azóta valószínűleg újabbak is napvilágot láttak. Diurnus (Bodor Pál) soraival: „A hallgatás helyébe a divat lépett. Hirtelenében mindenki Erdély-szakértővé lépett elő. Hirtelenében mindenki Erdélyről ír könyvet, avagy úgy tesz, mintha írna.” Fölmerül a kérdés, sok vagy kevés a tudósítás, riport, szakkönyv Erdélyről? Összességében sok. Kevesebb, de alaposabb, igényesebb, tudományosabb könyvek többet használnának, mint ahogy ezekre is van számos példa. A mai konjunktúrát, felfokozott érdeklődést néhányan kihasználják, hiszen Erdély napi beszédtema, ezt biztosan veszik az emberek. S a gyorsan megjelent könyvek a tartalmi hibák mellett rengeteg sajtóhibát is tartalmaznak. Örömmel vennénk, ha erőteljesebben megszólalnának azok is, akik nemcsak most fedezték fel Erdélyt, hanem hosszú ideje tevékenyen cselekednek Erdélyért, az erdélyiekért, akik régóta főlemelik szavukat a magyar kisebbségek érdekében.

Údvarhelyi Nándor

RUFFY PÉTER:

Magyar ereklyék, magyar jelképek

(Kossuth, 1988. 170 old.)

Mit jelent magyarnak lenni? Sokáig félve nyúltunk e témához. Valami rossz beidegződés bénította meg a gondolatokat, fogta le a tollat tartó kezeket. Mások érzékenységet szem előtt tartva magunkat dobtuk áldozatul. Hallgattunk a legsajátosabb, legbensőbb érzéseinkről, magunkba fejtettük felgyülemelő fájdalomunkat – s közben felneveltünk egy olyan nemzedéket, amelynek magyarságtudata szinte elveszett, s egyszer csak azt kellett

tapasztalnunk, amit víziójában Tompa Mihály vetített elénk még a múlt század közepén: „...pusztulunk, veszünk, / Mint oldott kéve szét-hull nemzetünk...”

Fájdalom – a magyarság harmada immár hét évtizede határainkon kívül él. De legalább ennyire fájdalmas, hogy róluk, összetartozásunkról a nacionalizmus bélyegének vállalása nélkül alig beszélhetünk. A világháborúk utáni békekonferenciák a nagyhatalmak képviselői rezzenéstelen arccal vonták meg az új határokat, s mit sem törődve azzal, hogy közben darabokra tépek egy nemzetet, létrehozták a Kárpát-medencében Európa legnagyobb nemzeti kisebbségét.

Bűnös nép lettünk. Történetírásunk és történelemtanításunk gyökerezette meg ezt a jelzést köztudatunkban. Szinte szégyellnünk kellett magyarságunkat. S míg mi vezekeltünk, határainkon túl megpróbálták (s próbálják ma is) eltiporni, beolvasztani az ott élő magyarságot, megsemmisíteni összetartozás-tudatunkat.

Mi pedig szemérmesen hallgattunk. Csak akkor csodálkoztunk, amikor az érettségiző diák nem tudta, hogy milyen nyelven beszélnek a székelyek, amikor tanulóink képtelenek vigyázállásban végighallgatni a Himnuszot, amikor fiaink könnyedén fordítanak hátra a hazának, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy valamit visszafordíthatatlannal elrontottunk.

Fekete Gyula írja egy helyütt: „...a mai fiatal nemzedékek úgy nevelkedtek fel, hogy – eszmélkedésüktől fogva – sohasem fenyegette pusztító veszedelem az országot, a népet; nem vált élményükké a haza; a közös sor, az összetartozás.” Az összetartozás-tudat hiánya tovább gyengítette ellenálló képességünket. *Ma már riasztó adatok vannak birtokunkban a halálózások és születések arányairól, az öngyilkosságok rendkívül magas számáról, az alkoholizmusról, a válásokról, az állami gondozásba kerülő, s ekképpen személységükben óhatatlanul torzulást szenvedő gyerekekről.*

Talán soha annyira nem volt még szükség az egységre, az összefogásra, mint napjainkban. Ehhez pedig a szunnyadó nemzeti érzést, közösségtudatot kell felébreszteni, felszínre hozni.

Ilyesfélével próbálkozik Ruffy Péter is *Magyar ereklyék, magyar jelképek* című könyvében, mely Szent István halálának 950. évfordulójára jelent meg. Azokról a tárgyakról, jelképekről szól kötetben, amelyek nemzettudatunkat tekintve talán a legnagyobb értékűek.

Jelentékeny teret szentel a könyv a *Szent Koronának*, nemzetünk talán legféltehetőbb, legjobban tisztelt klenódiájának, melynek jelképes kisugárzása századokon át összefogta a Kárpát-medence magyarságát, egyként jelentve a hazát, a szabadságot, a nemzeti függetlenséget, az összetartozást. Sajátos története akár a magyarság hányatott sorsát is szimbolizálhatná. Már az eredete is titokzatos és vitatott. Ruffy Péter György György feltevését fogadja el: eszerint a korona két részből áll – latin és görög korona –, egy ereklyetartó és egy Bizáncból származó korona összemunkálásából keletkezett. Ez a feltevés kizárja annak lehetőségét, hogy a korona Szent Istváné lett volna.

Időközben azonban Csomor Lajos kutatásai olyan adatokat tártak fel, amelyek szerint elképzelhető, hogy Szent Koronánk a VIII. században készült egy avar ötvösműhelyben, s ekként azonos lehet azzal, melyet II. Szilveszter pápa adott első királyunknak. További sorsa is rendkívül izgalmas: menekítették a tatárok elől, koronázták vele trónbitorlót, rejtetege az erdélyi vajda, többször elrabolták, előfordult, hogy elveszítették az országút sarában. Tartotta kincstárában a német-római császár, felpróbálta a török szultán, rejtetegették a föld mélyében (1849-ben), majd olajos hordóban (1945-ben). Végül 1978-ban került ismét haza az USA-beli Fort Knoxból, ahol az Egyesült Államok kormánya letétként őrizte. Íme egy tárgyban népünk ezeréves története!

Hasonlóképpen hányatot a *Szent Jobb* sorsa is. Bár múltjának vannak feltáratlan, fehér foltjai, hatását és varázsát mindennél jobban mutatja az az érdeklődés és figyelem, amely 1988 nyarán körülvette, amikor a Szent István ünnepeken az ország egész lakossága megsemmélhetette.

Szól a könyv az első összefüggő magyar nyelvű írásos emlékekről: a *Halotti Beszéd*ről és az *Ómagyar Mária-síralom*ról, melyek azért is különösen kedvesek, mert minden nép megkülönböztetett tisztelettel becsüli anyanyelve első írásban fennmaradt emlékeit. *„Ólyasféle boldog, mámorító öröm ez – írja Ruffy Péter –, mintha a vándor a patak folyásával ellentétes irányban haladva, végül is egy barlang mélyén vagy sziklahasadék sötétjében megleli a forrást. Innen indultunk volna valamennyien?”*

Fontos része a könyvnek a *címerekről* szóló fejezet. A címer – mint állami (uralkodói) jelvény – a XII. század végén jelenik meg Magyarországon. Ismerjük 1190-ből III. Béla pajzsba foglalt kettős keresztjét, később kialakul a kilencszer, majd a hétszer vágott mező. Egy időre feltűnik a címerben a spanyol és cseh orszlán, az Anjouk lilioma, a brandenburgi sas, a Hunyadiak hollója is. A magyar *kiscímer* végleges alakja a Jagellók idején születik meg: „Pajzsának egyik oldalán az Árpádok családi jelvényéből átörökölt ezüst kettős kereszt, amely kis, nyitott aroncskoronával ékesített, zöld hármás halom, voltaképpen a területet, a földet jelképező ímezőn pihen, s a pajzs fölött, a pajzsra helyezve Magyarország dőlt keresztű Szent Koronája.”

A sávokkal és a hármás halommal kapcsolatban Ruffy Péter megpróbál eloszlatni egy a köztudatban meggyökerezett legendát: a címer vágásos sávjai a tudósok szerint nem a négy folyót (Duna-Tisza-Dráva-Száva) jelképezik, ahogyan a hármás halom sem azonosítható a Tátrával, a Mátrával és a Fátrával – ezek csupán utólagos magyarázatok a kialakult heraldikai jegyekhez. A kiscímerből alakul ki a korona elhagyásával az ún. Kossuth-címer, mely 1918-ban, majd 1946–1949 között hivatalos állami címerre is vált. Most használatos címerünk 1957-ben nyerte el mai formáját. (Az utóbbi időben több fórumon is felvetődött a hagyományokhoz jobban kötődő kiscímer, illetve a Kossuth-címer visszaállításának gondolata.)

Külön fejezet foglalkozik Petőfi legendáktól övezett *Nemzeti dalával* és egy másik a nemzeti

imádságainkkal: a *Himnusszal* és a *Szóval*. Kölcsey és Vörösmarty alkotásai oly korban születtek, amikor népünk sorsdöntő választás előtt állt, s a történelem alternatívaként az „*életet vagy halált*” állította nemzetünk elé. Oly korban, amely forrongásában, pezsgésében erősen hasonlít napjaink Magyarországhoz. E művek máig érvényes üzenete a múltat állítja élénk példaként, s az *együttselekvésre* szólít fel, hiszen tragikus sorsunknak belső viszályainkkal gyakran önmagunk voltunk okozói: „*Hányszor tamadt tenfiat / Szép hazám kebledre...*”

Szomorú tény, hogy nemzetünk történetében volt olyan időszak, amikor a hivatalos kormányzat szerette volna átigazítani Kölcsey szövegét, illetve Erkel zenéjét – „*ügymond, egy szocialista ország himnusza nem kezdődhet az Isten szavával*”. Sajnálatos az is, hogy nemzeti himnuszunk mindmáig nincs az alkotmányban rögzítve, azaz hivatalossá téve. Utóljára 1903-ban hangzott el egy törvényjavaslat az akkori országgyűlésen e tárgyban, ezt azonban Ferenc József sohasem szentesítette. (Az utóbbi években a HNF OT Honismereti Bizottsága több alkalommal javasolta, de ajánlása nem talált meghallgatásra. – Szerk.)

A könyv utolsó része a *nemzeti színek* kialakulásának történetét vizsgálja. Piros-fehér-zöld. Mióta is használjuk ezeket a színeket? A vörös és fehér már az Árpád-korban megjelent. A zöld először a címerben szerepel a hármasként, azaz a kettős kereszt színeként. Zöld lobogót először Bocskai István használt. A három szín együttes alkalmazása a XIX. század terméke – valószínűleg francia minta nyomán. 1848-ban teszik először hivatalossá, mai formáját pedig 1957-ben nyerte el nemzeti lobogónk. „A három szín ennek az országnak és népnek, ha nem is egyedül, de vesztett csatáin, elbukott forradalmain, temetőin, sírjain, fakeresztjein átsugárzó, eltéphetetlen összetartozású és méltóságát hordozó gyönyörű szimbólumát:

Sokaknak mindegy, ott van-e.

De senkinek, ha nincsen ott.

Hiányt pótol Ruffy Péter könyve – melynek időszerepét senki sem vitathatja. Magyarországtudatunk erősítésére, ápolására napjainkban talán nagyobb szükség van, mint valaha. Talán még pótolható a több évtizedes mulasztás. S ebben nagy segítségünkre lehet ez a mű.

Oláh András

BALASSA M. IVÁN:

A parasztház évszázadai

(*Békéscsaba, 1985.*)

Balassa M. Iván nagy feladatra vállalkozott. Ezt érezve nem is kívánja felölelni a népi építkezés egészét: csak a lakóház, és a magyar középkor jelenti kutatása tárgyát. A könyv címében foglaltatik a feldolgozás módja: vázlat, azaz az eddig rendelkezésünkre álló adatok kronologikus rendszerbe állítása, s az így kirajzolódó fejlődésment értelmezése. Munkájának már a rendszerezés is

nagy erénye, mert ezáltal új ismereteket hoz felszínre. Eligazítást nyújt a könyv a jövő újabb adatainak értelmezéséhez is: összevetve azokat Balassa téziseivel, beilleszthetők lesznek ezek sorába, vagy éppenséggel cáfolatul szolgálnak majd.

A könyv szerkesztése világos, jól követhető. Tudománytörténeti áttekintés után három nagy fejezetre tagolódik, a honfoglalás előtti idők, a honfoglalástól a XIV. századig terjedő időszak, és a késő középkor a XVIII. századig. A fejezeteket a gazdasági-társadalmi viszonyok rövid ismertetésével kezdi, ezzel is rámutatva azok meghatározó voltára, és a bemutatott időszak rövid összefoglalásával fejezi be. A könyvet záró átfogó összefoglalás a felsorakoztatott adatok egységes értelmezésére vállalkozik, a megértést szemléletes ábrával könynyítve, amely a magyar népi építészet törzsfájának tekinthető.

Az *első fejezet* értékelően veszi számba a témakör jeles kutatóinak munkásságát mind a néprajz, mind pedig a régészet területéről. Kiemelten foglalkozik Battyai Zsigmond elméletével, és rámutat, hogy ez az evolucionista felfogás egészen a legutóbbi időkig meghatározta a kutatások irányát. Sajnálatos, hogy Dám László kéziratos munkáját (Magyar néprajz I., Építkezés — kézirat — Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.), amely Battyai szemléletében a magyar népi építkezés igen gondos áttekintése, nem ítélte említésre méltónak a szerző.

A honfoglalást megelőző időkről szólva Balassa M. Iván feltételezi, hogy a Magna Hungária területén feltárt, lakásul szolgáló építmények nem voltak hatással a lakóépület Kárpát-medencében bekövetkezett alakulására. Ezért figyelme a VIII. századtól Levédiában, majd később Etelközben, a szaltovói kultúra területén élt magyarság vizsgálataira korlátozódik. A nyelvészeti adatok, a térképre vetített régészeti leletek, valamint az írott történeti források elemzésének eredményeként megállapítja, hogy eleink a jelzett korban a bontható sátor mellett olyan ágasfás-szelemenes, részlegesen vagy teljesen földbe mélyített lakóházakat laktak, melyek fűtése az ajtóval szemközti sarokban elhelyezkedő kemencével történt.

Árpád-kori fejlődése során a lakóháznak két alapformája alakult ki a XIII. századra. A még mindig részlegesen vagy teljesen földbe mélyített építményt ágasfás-szelemenes nyeregterű fedte. De amíg az ország középső területein az épületek bejárata a hosszabbik oldalról nyílik, s a kerek kemence ezzel szemközt túlnyúlik az alapgyűrűn, addig Északkelet-Magyarországon a bejárat a rövidebb oldalra kerül, és mellette helyezkedik el a négyszögletes kemence. A szerző a továbbiakra végig jellemző alapossággal szinte a lakóépületek régészeti kataszterét adja rajzokkal illusztrálva, melyek értelmezését megkönnyítene a tájolás.

Balassa M. Iván a XIII—XIV. századra teszi azt a termelésnövekményt előidéző gazdasági változást, amely a XIV. századra az addig túlnyomórészt egyhelyiséges lakóház alaprajzi bővülését eredményezte. A fejlődés addig is sokrétű képe differenciálódni kezd, és az ország nagy tájain a tűzelőberendezés és az alaprajz alapján jól elkülöníthető formációk jönnek létre. A területek építé-

szete azonban korántsem egységes, és közöttük átmeneti területek figyelhetők meg. A korszak végére (XVII—XVIII. század), területenként eltérő időben, kialakul a föld fölé emelkedő, általánosan háromhelyiséges, teljesen vagy részben füsttelenített lakóház, amely a további fejlődés, a kistáji variációk létrejöttének alapjául szolgál. Meg kell jegyezni, hogy a fejezetben közölt tüzelőberendezések kormeghatározása hiányzik.

Balassa M. Iván könyvében szakít Bátky Zsigmond elméletének azon alaptételével, mely szerint a lakóház fejlődése fokozatosan kialakuló funkcionális egységek létrejöttével ment végbe. Balassa a rendelkezésére álló régészeti adatok alapján arra a megállapításra jut, hogy a középkori lakóépület minden esetben teljes értékű, új helyiséggel bővült. Ezzel tulajdonképpen kizárja az öntörvényű fejlődés lehetőségét, s a parasztság számára a funkcionális egységek átvételekor a mintát a polgári-kurialis építkezésben véli felfedezni. Szigorúan tényfeltáró munkát végez, a leírt jelenségek okait csak egészen tág keretek között említi, melyre hatoló elemzésbe ritkán bocsátkozik. Módszerének nagy értéke, hogy az eddigiekkel ellentétben, ahol is az alaprajzot és a tüzelőberendezést egymástól elkülönítve, tematikusan, az anyag, a technika valamint a genetikai kérdések után tárgyalták, Balassa M. Iván felismeri a kettő szorosan összefogott egységét és az építményszervező szerepét. Könyve lényegében ezek vizsgálatára épül. Fontos megállapítása, hogy a lakóház fejlődésének tendenciái nem a Bátky által leírt nagytípusok követik, de egységekre tagolhatják azokat, és kapcsolatot is teremthetnek közöttük.

A régészeti feltárások eltérő értelmezése, a datálások nehézségei, némely terminológiák homályos volta, a közlések kétséges megbízhatósága, és még lehetne — és kell is — sorolni, mind olyan problémák, amelyek — mint arra a szerző több helyen is hivatkozik — nehezítették az összegzést, de a bírálókat is. A biztonságos feldolgozás legnagyobb akadályá mégis az adatok időnkénti teljes hiánya, ami olykor több mint százéves lyukakat vág a tárgyi leletekkel alátámasztott fejlődéstörténeten. Balassa M. Iván az így támadt szakadékokat gondolati úton, feltételezésekkel és következtetésekkel kénytelen áthidalni, melyeket a jövő tudománya hivatott elbírálni. Mindez azonban nem csorbítja a vállalkozás érdemét.

Fejér Gábor

HAJDÚ GYULA

Sportszerű népi játékok

– métaiskola

(Kiadja az ÁISH, Bp. 1986.)

Az elmúlt két-három évtized után csak az elmúlt esztendőkből irányult valamelyes figyelem a hagyományos gyermek- és ifjúsági játékok legmostoháiban kezelt körére: a mérkőző, sportszerű csapatjátékokra. Feledve most a haszontalan bänkódást, de kerülve a túlzott optimizmust, itt előljáróban hangoztatunk

kell: e (gyakorta ókori gyökerű, majd a magyar középkor és a XIX. század végi kisvárosok és falvak által megőrzött) játékok igaz éltetője, Hajdú Gyula munkássága nélkül a bigézés, csürközés és a számtalan változattal bíró métázás már szóba sem kerülhetne. Igaz, a szerző ezt megelőzően publikált könyve, a *Magyar népi játékok gyűjteménye* sem a közelmúltban, hanem jó másfél évtizeddel hagyta el az akkori Sport Kiadó nyomdáját; jellemzően a szakma kishitűségére, tettezer példányban.

Jó volna hinni, hogy a népi játékok iránti növekvő közérdeklődésnek köszönhetően, de talán a sportban is egyre erőteljesebben mutatkozó etikai válságtól indítva, a frissen alakult *Allami Ifjúsági és Sporthivatal* egyik legelső kiadványát tanulmányozhatjuk Hajdú tanár úr tollából. (Kérdés persze, hogy terjesztése milyen csatornákon történik?)

A testnevelés és oktatás minden szintjén gyakorolt, és elméleti szempontból egyaránt kitűnően felkészült szerző a magyar játékkutatás legnemesebb hagyományait folytatja olyan kiváló elődök és – sajnos azóta már eltávozott – pályatársak szellemében, mint: Porzsol Lajos, Kiss Áron, Ottó József, Lajos Árpád, Gönczi Ferenc vagy Együd Árpád.

A 4 ívnyi karcú kötet tiszteletet érdemlő rövid bevezetése után a népi játékok csoportosítása nyitja a taglalást. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a már korábbi könyvben is alkalmazott rendszerezés (énekes-táncos játékok, dramatikus-színpadi játékok, mozgásos népi játékok, sportszerű népi játékok stb.) ma már – ha csak a felsorolás szintjén is – differenciáltabb a szakirodalomban, s lassacskán a pedagógiai gyakorlatban is. Ez utóbbi persze még mindig pódiumcentrikus, vagy a kényszer szülte szabad idő görcsös „valamit csinálni” akarással küszködik. Hajdú Gyula okosan magyarázó és higgadtan tanító alkata azonban érthető módon ezúttal is a sportszerű (labda- és botos pástorjátékok), valamint az egységes szabályú, sportszerű játékok felelevenítésére serkent. A közölt anyag és a hozzá fűzött, a mindennapi tapasztalatból merítkező gyakorlati tanácsok még a recenzens gyalkorta túlfűtött optimizmusát sem kímélik, figyelmeltetve a *játékok logikájából adódó követelmények* (tér, idő, eszköz és fokozatosság) elvének betartására. Hisz értenünk kell, hogy főként mai környezetünk lehetőségeihez igazodva, az adott térnek megfelelő játékok szabad csak sugallni, játszani, játszani – közösen. De a szükséges (magunk készítette vagy nehéls kapható) eszközök, no meg a játékos létszáma mindehhez szintén ésszerű határt szabnak.

Hajdú Gyula Métaiskolája, annak tartalma, végső soron a népi játékok csoportjának azt a klasszikusan nemes vonulatát mutatja fel újra, amely az emberi közösségekben létrejött értelmes szabályok szerinti játékot is *visszahelyezi tevékenységeink értékrendszerébe* – nem az utolsó utáni helyre szorítva.

Dr. Kriston Vízi József

Baranya megye testnevelés- és sporttörténete, 1867–1945¹

Hézagpótló, és a maga nemében egyedülálló munka első kötete jelent meg, melynek létrehozására a megye legjobb, ezzel a területtel foglalkozó szakemberei fogtak össze. Az első rész szerzője dr. Bődő László. Az első fejezet a kezdeteket villantja föl, a második a föllendülést eszeteli, a harmadik a kibontakozást tárgyalja, a negyedik a századforduló eseményeit veszi számba, az ötödik az első világháború éveiről szól, míg az utolsó az antant-szerb megszállás alatt folyó sportéletet elemzi. Ebben a részben a kezdetek erőfeszítéseiről éppúgy szó esik, mint a feltételek kibontakozásáról, a sportélet legfőbb eseményeiről, egyéniségeiről, a társadalmi háttérrel, a különböző sportágak versenyeiről. Olyan, a maguk korában meghatározó egyesületekről, klubokról esik szó, mint a Pécsi Atlétikai Club, a Mecsek Egylet, a Pécsi Polgári és Torna Egylet vagy a munkásság sportja.

A második részben a főlzabradulásig történő fejlődés került sorra. dr. Csernus Kálmán a Horthy-rendszer sportéletének általános jellemzőit tárgyalja, majd Huszár Zoltán az iskolai testnevelés és sport történetét vázolja a két világháború között. Ennek keretében számba vette mindazokat az oktatási intézményeket, ahol akkor számottevő sportélet volt. Tegzes Ferenc a korjellegzetes intézményének, a leventesporthoz a történéseit tekinti át, ennek keretében szó esik a katonai kiképzés szolgálatában betöltött szerepéről csakúgy, mint a sportéletéről vagy a cserkészetről.

Dr. Csernus Kálmán — a negyedik, ötödik és hatodik fejezet írója — először a különböző sportágak eseményeiről szól, adat- és eseménygazdag leírása sorra veszi mindazon történéseket, amelyek meghatározzák a sportágak fejlődését. A következőkben az egyesületi sportéletet jellemzi, sorra veszi azon egyesületeket, amelyek meghatározó szerepet töltek be akkor a megye sportéletében. A már tárgyaltakon kívül még kerít a Pécsi Sport Club, a PVSZ, a BTC, a Pécsi Torna Egylet, a PEAC, a Postás, a Zsolnay SE, valamint a kisebb egyesületek, az üzemi sport és az egyesületek fennmaradásáért folytatott küzdelem jellemzésére.

Az utolsó fejezetben a vidéken zajló sportéletre kerít sort, településenként véve sorra mindazon eseményeket, személyiségeket, versenyeket, egyesületeket, amelyek az adott helység sportját meghatározták.

Dr. Vargha Dezső

Tata–Tóváros írásban és képekben

(Kiadja a Móricz Zsigmond
Városi Könyvtár. Tata, 1988. 8.)

Ez az útikalauz kirándulók számára készült éppen száz évvel ezelőtt. Helytörténeti berkekben csak mint „Kopaszné Tata-Tóvárosa” ismerik ezt a kikalakú kézikönyvecskét. Az eredeti kiadvány már ritkaságszámba megy, csak egy-két példánya található meg antikváriumok feltett könyveként, meglehetősen borsos áron.

Kopasz Józsefné tatai nyomdatulajdonos azonban csupán kiadója volt az útikalauznak, szövegírója és képösszeállítója ismeretlen. A 29 képpel illusztrált könyvecske a száz évvel ezelőtti Tata-Tóvárost mutatja be. A bevezetőben röviden olvashatunk a volt tulajdonosokról, a város lakóiról, fekvéséről, az itt található hideg és meleg források jótékony hatásáról, a „vidék balzsamos levegőjéről”. „Mind e tulajdonok érdemessé teszik e vidéket a nyaralásra, s ki pedig egy napra tesz ide kirándulást, mit a nagyon kényelmes vasúti közlekedés százszorosan megkönnyít s lehetővé tesz, az oly emléket visz el magával, melyekre gondolnia mindig kellemes lesz” – fejezi be a szerző ajánlását.

A következőkben a kis kalauz végigvezet a város érdekesebb pontjain. Mindjárt az elején, a „Megérkezés”-nél az állomások épületét mutatja be: a már ekkor is létező „angolkerti megállóhelyet” és a „vasúti állomást”. Az utazás fáradalmának kipihenésére az Angolkertet ajánlja olvasóinak az útikalauz. A 260 hold kiterjedésű gyönyörű park 1783 óta vált a város lakóinak is pihenőkertjévé, amelyet „a nemesszívű gróf” mindenkor nyitva tart. Itt olvashatunk a 30 hold nagyságú Cseketőről is, amelynek 70–80 fős hattúcsapata érdekes élményt nyújt a kirándulóknak. Képen is megtekinthetjük a park egyik látványosságát, az ún. török várat, majd azt a nyaralót, ahol egy hadgyakorlat során maga Ferenc József is lakott. (Ma ebben található a Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága.) Részletes leírást kapunk a műromokról is, amelyeket egy francia mérnök készített a vidéken végzett ásatások alkalmával előkerült épületmaradványokból.

Képzeltbeli sétánk során eljutunk a Nagytóhoz (más néven Öregtó), melynek Tóvárossal szembeni részén találjuk Tatát és a Remeteség nevű urasági nyaralót. Két kiemelkedő pontja van ennek a résznek: az egyik a Kálvária egy kis kápolnával, a másik dombon a piaristák rendházát (ma Középfokú Kollégium) és a gimnáziumot láthatjuk. A tópartról nézve a háttérben a plébániatemplom két tornyában gyönyörködhetünk.

Az útikönyv külön fejezetben ismerteti a város talán legnevezetesebb látnivalóját: a Várat. Az 1888-as kalauz szerint „a kétemeletes és egy csonka nagy toronnyal bíró épület földszinti részén grófi istállók vannak. Az emeleten uradalmi hivatalok; a második emeleten pedig egy 5 szobából álló s százon felül számláló családi képtár, egy

¹Baranya Monográfia Sorozat, a Megyei Tanács VB megbízásából kiadja a Baranya Megyei Levéltár. Szerk.: Bezerédy Gyöző. Pécs, 1987. 413 old.

teremben régiségek és egyéb leletek láthatók." Itt volt az Esterházy grófok családi levéltára is, „melyben – fájdalom – a kutatás nincs megengedve.” Az útikönyv szerint különösen fontos okiratok voltak a levéltárban III. Károly idejéből, de más korokból is. (Ma a Vár épületében a Kuny Domokos Múzeum anyaga tekinthető meg.) A Nagytó partján eljutunk az Esterházy-kastélyhoz is. A szerző a belső berendezések közül külön kiemeli a grófi könyvtárat (erről képet is közöl), de megemlíti a színházat, a télikertet, továbbá egy festőműtermet is.

Képzeltbeli utunk során a dombon felfelé haladva jutunk el a piaristák rendházához és a gimnáziumhoz, amelyet Esterházy Miklós gróf alapított 1765-ben. A mai kollégium épületéről szólva a szerző kiemeli a „csinos kis kápolnát, az algyimnásium helységet”, továbbá „egy teljes, mintegy 14 ezer kötettel bíró könyvtárat.”

A következő fejezetben a „városról”, azaz a „felső” tatai részről olvashatunk, bár „építészeti szempontból valami különös látnivaló nincs rajta”. Mindezek ellenére a szövegből is, de a képek alapján magunk is meggyőződhetünk ennek a városrésznek a „csinoságáról”.

Az utolsó részben a szerző már áttér a vidék érdekesebb látnivalóira. Rövid bemutatás után a kaulauz a Bajon található urasági pincét ajánlja a látogatóknak, s ott is különösen a 2150 akós nagy hordót. De a környék látnivalói között szerepel a mai Fényes-fürdő is, amelynek feneketlen taváról a korabeli hírek azt állították, hogy az tengerszem.

„Néhány család már eddig is nyaralt itt; a tóparton villák épültek, de Tata-Tóvárosnak még e tekintetben is sok tennivalója lenne, hogy számosabban itt nyaralhassanak. Remélhető, hogy a város tesz is majd valamit jól fölfogott érdekében.” Ezzel a jótanácsnak megfelelő megállapítással fejezi be a város bemutatását Kopaszné Tata-Tóváros útikalauza, s nem minden céltzatosság nélkül idézem én is e sorokat. A városnak, a város vezetőinek ma is sokat kell tenniük azért, hogy Tata ismét olyan „gyöngyszem” legyen a kirándulók számára, mint volt néhány évtizeddel korábban. Sajnos az urbanizációs ártalmak következtében olyan változások is történtek már, amelyek pótolhatatlanok. Némely részeken teljesen eltűnt a kisvárosjelleg, és eltűntek a források is. Természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül azok a jeles próbálkozások, amelyek a helyreállítás során tapasztalhatók. Ennek egyik példája az Angolkert helyrehozatala.

A könyv kiadásával a tatai városi könyvtár vezetősége olyan cím nélküli sorozatot kíván elindítani, amelyben nemcsak a várost szerető lakóknak, hanem az ország olvasóközönségének is kínál majd kuriózumokat.

G. Gyüsi László

Műemlékek Borsod–Abaúj– Zemplén megyében

(Herman Ottó Múzeum,
Miskolc, 1987. 329 old.
és 170 fotó)

Igen szép kivitelű, tartalmas kötettel lepte meg az északkelet-magyarországi műemlékek iránt érdeklődőket a Herman Ottó Múzeum. Az abaúji, borsodi, gömöri, tornai, zempléni tájakat egyesítő megye az ország műemléki állományának hét százalékát gondolja. A hatszáz épületmaradvány és épület között a román és gótikus templomok, kolostorromok, reneszánsz várkastélyok, barokk, rokokó, copf, klasszicista, romantikus, eklektikus stílusú épületek éppúgy megtalálhatók, mint a népi építészet védett emlékei.

A megyei tanács anyagi támogatásával megjelentetett reprezentatív könyv első részében Veres László Borsod–Abaúj–Zemplén történetét vázolja fel a honfoglalástól a második világháborúig. A tanulmány tömören mutatja be mindazokat a politikai eseményeket, amelyek ennek a régióknak kulturális és gazdasági fejlődését, ezáltal a ma már műemlékként őrzött építményeknek létrejöttét és esetleges pusztulását befolyásolták.

Détszy Mihály, mint a téma egyik országos tekintélyű szakértője, a megye területén lévő várakról, várkastélyokról, műemléki templomokról ír. Joó Tibor a kastélyokat, kúriákat, udvarházakat és polgárházakat veszi sorra, míg Szabadfalvi József a templomok festett mennyezeteit és berendezéseit mutatja be egy-egy tanulmányban. Dicséretes a szerkesztők teljességre törekvése, amely lehetővé tette, hogy az orthodox, görög-katolikus és a zsidó művészeti emlékek sem maradtak ki a kötetből. Erről a témáról Kárpáti László írt figyelemre méltó fejezetet. A bevezető tanulmányok sorát Balassa M. Iván zárja a megye népi és ipari műemlékeinek ismertetésével.

A könyv következő részében 170, zömében színes felvételen, kistáji csoportosításban láthatja az olvasó a megye műemlékeit. Dobos Lajos mesteri fotói még azokat az embereket is a felkérésükre készítheti, akik soha nem jártak ezen a vidéken. Ezt a szándékot szolgálja a magyar, angol, francia, német, orosz nyelvű képaláírás és a kötetet záró négy nyelvű összefoglaló.

Siska József

(Fehér István
felvételei)

A csíkrákosi templom és díszítése

Ára: 16 Ft

Széki gazda bivalyával (Incze János Dész festménye)